

HELLENİSTİK ÇAĞ'DA KYME: PERGAMON İLE İLİŞKİLERİ CYME IN THE HELLENISTIC ERA: RELATIONS WITH PERGAMON

Hüseyin ÜRETEN*

Öz

Alman tarihçi Droysen tarafından 19. yüzyılın ortalarında ilk kez kullanılıp tanımlanan ve biz tarihçiler tarafından da benimsenen Hellenistik Çağ, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu yıkıp Indus Nehri'ne kadar büyük bir Asya coğrafyasını fethetmesiyle başlar; Octavianus'un Hellenistik Mısır krallığı Ptolemaioslar monarşisini ortadan kaldırmasıyla da sona erer. Özetle, yaklaşık 300 yıl süren bu çağda (İÖ 323-31), Doğu ve Batı kültürleri karışıp kaynaşarak yeni bir sentez kültür ortaya çıkar.

Hellenistik Çağ Anadolu'suna bakacak olursak, Erken Hellenistik Çağ (İÖ 323-133) tamamlandığında, özellikle Roma'nın Anadolu'yu yakından tanımaya başlamasına neden olan Magnesia Savaşı'na (İÖ 190) kadar geçen belli bir zaman diliminde, Demir Çağı uygarlıkları ile Pers hâkimiyeti döneminin sosyo-politik ve kültürel yapısını değiştirecek hızlı bir süreç yaşanır. Büyük İskender'in İÖ 323 yılında ölmesiyle tarafları Ptolemaioslar, Seleukoslar, Kappadokya, Pontos, Bithynia, Pergamon ve Galatların olduğu birçok anlaşmazlıklar, savaşlar, barışlar ve ittifaklar gerçekleşir. En iyi örnek de Kyme-Pergamon ilişkisidir.

İşte bu kısa çalışmada, Kurupedion Savaşı'ndan Magnesia Savaşı'na kadar olan süreçte, başka bir deyişle İÖ 281-190 yılları arasındaki yaklaşık 100 yıllık zaman diliminde, Batı Anadolu'da bir Aiolis kenti olan Kyme ile Hellenistik krallıklardan biri olan Pergamon Krallığı arasında yaşanan ilişkiden söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hellenistik Çağ, Batı Anadolu, Kyme, Attaloslar.

Abstract

The Hellenistic Era, first coined and defined by the German historian Droysen in the mid-19th century and subsequently embraced by historians, commences with the conquest of the Persian Empire by Alexander the Great, extending as far as the Indus River, and concludes with Octavian's abolishment of the Ptolemaic monarchy in Hellenistic Egypt. In essence, this era, spanning approximately 300 years (321-31 BCE), witnesses the amalgamation and synthesis of Eastern and Western cultures, giving rise to a novel blended cultural milieu.

Turning the gaze to the Anatolian region during the Hellenistic Era, in the Early Hellenistic Period (323-133 BCE), within a certain timeframe leading up to the Battle of Magnesia (190 BCE), which notably prompted Rome to become closely acquainted with Anatolia, a rapid process unfolds that alters the socio-political and cultural fabric of the Iron Age civilizations and the period of Persian dominion. With the demise of Alexander the Great in 323 BCE, a series of disputes, wars, reconciliations, and alliances transpire among factions including the Ptolemies, the Seleucids, Cappadocia,

Article Info

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 14/08/2024

Kabul Tarihi: 22/01/2025

Atf

Üreten, H. (2025). Hellenistik Çağ'da Kyme: Pergamon ile İlişkileri. *Anasay*, 31, 1-24.

Research Article

Received: 14/08/2024

Accepted: 22/01/2025

Cite this article as:

Üreten, H. (2025). Cyeme in the Hellenistic Era: Relations with Pergamon. *Anasay*, 31, 1-24.

* Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı – AYDIN, hureten@adu.edu.tr, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0001-5683-7102>.

Pontus, Bithynia, Pergamon, and the Galatians. A prime exemplar of such dynamics is the relationship between Cyme and Pergamon.

In this concise study, the discourse will revolve around the association between Cyme, an Aeolian city in Western Anatolia, and the Kingdom of Pergamon, one of the Hellenistic realms, spanning roughly a century, from the Battle of Kurupedion to the Battle of Magnesia (281-190 BCE). This research sheds light on the interplay between these entities during this period.

Keywords: Hellenistic Era, Western Anatolia, Cyme, Attalids

EXTENDED ABSTRACT

This study explores the diplomatic relations between Kyme, one of the twelve Aeolian cities, and the Hellenistic Kingdom of Pergamon during Early Hellenistic Anatolia, spanning approximately 100 years from the Battle of Kurupedion to the Battle of Magnesia. Drawing on both ancient and modern sources, the study is divided into two main sections, in addition to the Introduction, Evaluation, and Conclusion. The first section provides a brief history of the ancient city of Kyme and the Hellenistic Kingdom of Pergamon. The second section delves into Kyme-Pergamon relations during a period of widespread political and military turbulence in Hellenistic Anatolia. In essence, this study examines the diplomatic interactions between an Aeolian city and a Hellenistic kingdom through the lens of two key documents with clear correspondents: The Decision of the Council of Kyme and the Letter of Philetairos.

The subject of this study, Kyme, is an ancient city located in what is now the Aliğa district of İzmir province, Turkey. According to Strabo, Kyme was the metropolis of the region known as "Aeolis" in antiquity, encompassing the northern part of İzmir province and the island of Lesbos. Another ancient historian, Herodotus of Halicarnassus, also offers valuable insights into both the region and the city. He refers to Kyme as one of the Aeolian cities on the mainland, known as the city of Phrikon. Ancient sources such as Strabo provide key details about the city's founding. Before the Aeolian migrations, the Pelasgians inhabited Larisa, situated on the Hermos River, south of Kyme. After the Trojan War, settlers from Mount Phrikonis in Lokris came to Anatolia, captured Larisa, and brought the Pelasgians under their rule, eventually establishing the city of Kyme.

It is evident that Kyme was founded by settlers from Mount Phrikonis in Lokris, which is why it is also referred to as "the city of Phrikonis" or "Phrikios Kyme" in reference to its origin. This indicates that Kyme existed before the Trojan War. Herodotus counted Kyme among the twelve Aeolian cities, while Strabo described it as the metropolis of the Aeolian region, which comprised around thirty cities, including the island of Lesbos. Kyme was founded by Aeolians who migrated from Hellas between 1120 and 1050 BC. Over time, the city flourished, and by the early Christian Era, when Strabo lived, it was the largest and most developed of the Aeolian cities, even referred to by Strabo as "almost their metropolis." As a member of a confederation of twelve city-states, Kyme, like other Aeolian cities, faced pressure from the Lydian state beginning in the 7th century BC. By the mid-6th century, Kyme had come fully under the rule of King Croesus of Lydia, later falling under the control of the Persian and Hellespontine satrapies. During the Ionian Revolt of 499 BC, in which the Kymeans joined the Ionians in a failed attempt to resist Persian rule, they were ultimately forced to submit to Artaphernes, the satrap of Sardis. Another important point regarding the ancient history of Kyme is that it was a member of the First Attic Delian Sea League. As learned from the tax lists, the tax paid by the city of Kyme to this league, whose sovereignty was in the hands of Athens, is remarkable as it is 9 talents, more than even large cities such as Ephesus and Miletus. Based on this concrete result, we can say that Kyme was the richest city of the 5th century BC.

However, as the ancient Greek historian and Athenian commander Thucydides also noted, Kyme and its shores occasionally witnessed the Peloponnesian Wars (431-404 BC), which lasted 27 years. According to historical sources, Tissaphernes, who was reinstated as the satrap of Sardis

in 401 BC, first marched on Kyme and laid siege to the city in order to bring the cities to heel. Unfortunately, however, it was understood that it was not possible to capture Kyme and the siege was lifted. When the Peloponnesian War ended, Kyme, which remained under Persian rule towards the end of the 4th century BC, came first under the rule of Alexander the Great, then under Antigonos in later years, and after the Battle of Ipsus under Lysimachus. After the war in Magnesia ad Sipylum in 190 BC, Kyme was left to the control of the Pergamon Kingdom in accordance with the Peace of Apameia, and after the death of Attalos III in 133 BC, it came into Roman hands in accordance with the will and was included within the borders of Provincia Asia.

In this context, it is important to note that Kyme's encounter with the Kingdom of Pergamon took place during the reign of Philetairos (283-263 BC), within the first 20 years of the Pre-Attalid or Dynastic Period. According to traditional mythological accounts, the city of Pergamon, whose citadel was known as Pergamos, was situated approximately 26 km from the Aegean Sea, overlooking the northern shores of the fertile Kaikos River valley. Pergamon not only lent its name to the kingdom but also became a leading independent kingdom in Anatolia during the Hellenistic period, distinguished by its contributions to science, art, and culture over a 150-year rule. The written history of the Pergamon Kingdom dates back to the 5th century BC, when Persian king Darius, followed by his eldest son Xerxes, granted land in the Lower Kaikos Valley to exiles migrating from Hellas. However, it should be noted that Pergamon's true rise to prominence began shortly after the conquest of Anatolia by Alexander the Great, King of Macedonia, in the mid-4th century BC. Following Alexander's death, the city fell under the control of Antigonos the "One-Eyed" during the Wars of the Diadochi. By 301 BC, Pergamon came under the rule of Lysimachus, King of Thrace. Lysimachus entrusted Philetairos, a Paphlagonian officer who served under the Macedonian commander Docimus, with the task of guarding 9,000 talents of treasure. In return, Lysimachus gave Philetairos control of the citadel of Pergamon.

Thus, the rise of Pergamon as one of the most significant political centers of the Hellenistic Age began, with the "Attalid Dynasty," named after Philetairos' father, Attalos, emerging as a dominant power in Western Anatolia. This kingdom, which ruled for approximately 150 years between 283 and 133 BC, eventually came under Roman control in 133 BC, following the will of its last king, Attalos III, and became a key foundation for Roman authority in Anatolia.

In conclusion, this study has sought to examine the diplomatic relations between Kyme, an Aeolian city, and the Hellenistic Kingdom of Pergamon during the reign of Philetairos in the Early Hellenistic Age, as illuminated by the two epigraphic sources at our disposal.

Giriş

Hellenistik Anadolu tarihinin İÖ 281 yılından 190 yılına kadarki 90 yıllık zaman dilimine ışık tutacak olan bu kısa soluklu çalışmanın amacı, Batı Anadolu'da on iki Aiolis kentinden biri olan Kyme ile bağımsız bir Hellenistik krallık olan Pergamon arasında yaşanan diplomatik ilişkiyi Hellenistik Çağ resmi yazışmaları ışığında irdelemektir. Eklemek gerekir ki, Kyme-Pergamon ilişkisinde ulaşılan diğer –antik ve modern- kaynaklardaki bilgilere de dayanılarak değerlendirmeler yapılacaktır.

Kaynaklar ile çalışmanın zamansal açıdan önemi bu şekilde vurgulandıktan sonra, şimdi, elimizdeki mevcut kaynaklar ışığında öncelikle Kyme ve Pergamon Krallığı'nın tarihine sonra da taraflar arasında yaşanan diplomatik ilişkiyi çarpıcı biçimde ortaya koyan iki resmi yazıtı değerlendirerek Erken Hellenistik Çağ'da yaşanan diplomatik ilişkiye geçebiliriz.

Demek ki, söz konusu çalışma iki kısımdan oluşmaktadır.

Bize öyle geliyor ki, Kyme ve Pergamon arasındaki ilişkileri dönemin tarihsel olaylarından bağımsız ele almak mümkün değildir. İşte, bu nedenle çalışmamıza konu olan Kyme (Namurt/Nemrut Limanı) antik kenti ile Pergamon Krallığı'nın tarihi hakkında okuyucularımıza

burada biraz bilgi vermek yerinde olacaktır. Zira siyasi ve askeri alanlar başta olmak üzere birçok alanlarda karmaşanın egemen olduğu Hellenistik Çağ'da, Batı Anadolu'da bir kent ile krallık arasında yaşanan diplomatik ilişkinin kavranabilmesi açısından gerek içinde bulunan çağ gerekse taraflar hakkında bilgi sahibi olmak gereklidir.

Kyme Antik Kenti ve Hellenistik Pergamon Krallığı'nın Kısa Tarihi

Çalışmamıza konu olan Kyme antik kenti, günümüzde İzmir ili, Aliağa ilçesinde yer almaktadır. İzmir ilinin kuzey kesimi ile Midilli Adası'nın kapsadığı alan, Antik Çağ'da "Aiolis" olarak adlandırılmaktaydı.¹

Adımı Kuzey Hellas'tan Küçük Asia'ya gelmiş ve Hellencenin farklı bir lehçesini konuşan Hint-Avrupalı göçmenlerden alan bölge, Troia ile Ionia arasında kalmaktadır (Strabon, XII.1.3; XIII.1.2, 4):² Haritaya bakacak olursak, doğuda Lydia, güneyde Ionia,³ kuzeyde Mysia bölgeleriyle komşudur; batısı ise Ege Denizi ile sınırlanmaktadır.

Bölgenin fiziki coğrafyasına gelince, iç kesimden Aspordene (Yunt Dağı) ve Sardene (Dumanlı Dağ) kütleleriyle ayrılan bölgenin arkası dağlarla çevrilidir. Bu olumsuzluğa rağmen güneydeki tarıma elverişli düzlükler ise sularını Hermos'tan (Gediz) almaktadır. İklim açısından bölge tipik Akdeniz İklimi özelliklerinin etkisi altındadır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlıdır. Gezilerinde gördüğü yerleri bizlere anlatan antik tarih yazarı Halikarnassoslu Herodotos, bölge iklimi hakkında Aiollerin topraklarının İonialıların topraklarından daha bereketli olmakla birlikte, ikliminin o denli güzel olmadığını anlatmaktadır.⁴ Bölgede göl yoktur, ancak hemen belirtelim ki bölgeyi sulayan akarsular; kaynaklarını iç kesimdeki dağlardan alıp sularını Ege Denizi'ne boşaltan önceleri Adouros ve Astraios gibi adlar taşıyan Kaikos (Bakırçay), önceleri Titnaios denen Pytikos (Kocaçay/Güzelhisar Çayı) ve Bizanslılar döneminde Mainomenos de denen Hermos'tur (Sevin, 2001, s. 76).

Bununla beraber, Anadolu'nun büyük çapta dar bir kıyı şeridinde sıkışıp kalmış oldukça küçük bir bölgesi olmasına karşın Aiolis, güney komşusu Ionia kadar olmasa da kentleşme açısından gelişmiş bir bölgedir (Magie, 2003, s. 62). Bu noktada yine Herodotos'un kaleme aldığı eserinin satır aralarında geçen ve herkesçe bilinen şu bilgiyi burada vermek yerinde olacaktır. "Aiolların kentlerine gelince, onlar da şunlardır: Phrikon'un kenti denilen Kyme, Larissa, Neonteikhos, Temnos, Killa, Notion, Aigiroessa, Pitane, Aigiai, Myrina, Gryneia; eski on bir Aiol sitesi bunlardır; on ikinci olan İzmir'i, İonlar konfederasyondan ayırmışlardı; zira bu siteler de anakarada hepsi on iki taneydiler (Herodotos, 2006, I, 149)." Anakaradaki Aiol kentleri, Herodotos'un yazdığı üzere, işte bunlardır, zira Ida bölgesinde kurulmuş olanlar bunlardan ayrılmıştır. Adalardakine gelince, "beş tanesi Lesbos'tadır (Lesbos'taki kentlerin altıncısı Arisba'yı Methymnalılar, kendileri de aynı kandan oldukları halde köleleştirmişlerdir); Tenedos'ta yalnız bir kent vardır, bir tane de yüz adalar denilen adalarda vardır (Herodotos, 2006, I, 151)."

¹ Strabon, "Buranın halkı Aiol'lerdir" diyerek, ayrıca Lesbos'un Aiolis kentlerinin metropolisi olduğunu da söylemektedir. (Bkz. Strabon, XIII.2.1).

² Diğer yazarlar ise onun sınırlarını farklı şekilde uzatırlar: Ephoros, Aiolis'i Abydos'tan Kyme'ye kadar uzatır (Strabon, XIII.1.4, 39); Homeros ise Aiolis ile Troia'yı birleştirir (Strabon, XIII.1.8).

³ Antik coğrafya yazarı Strabon, kendi dönemindeki bu güney sınırını satırlarına şöyle yansıtmıştır: "(...) Bu yerlerin karşısında kıyı boyunca Lesbos'luların adası uzanır. Bundan sonra Aiolis'in bitimini ve Ionia'nın başlangıcını oluşturan, Hermos ve Phokaia'ya kadar uzanan Kyme dolayları gelir." (Bkz., Strabon, XIII.1.2).

⁴ Antik Çağ'da "Tarihin Babası" sayılan Halikarnassoslu Herodotos, "Ἱστορίαι" (*Historiai*) adlı eserinin Aiolia kentlerini anlattığı bölümde bölge iklimini aynen şu sözlerle tanımlar: "οὗτοι δὲ οἱ Αἰολέες χώραν μὲν ἔτυχον κτίσαντες ἀμείνω Ἴωνων, ὥρέων δὲ ἠκούσαν οὐκ ὁμοίως." (= "Aiollar, toprağı İonlarınkinden daha bereketli, ama havası onun kadar güzel olmayan bir ülkede yerleşmişlerdir.") (Herodotos, 2006, I, 149).

Doğrusunu söylemek gerekirse, Herodotos'un on iki Aioli kentleri arasında saydığı Kyme, bir başka Anadolu topraklarında doğan başka bir antik yazar Strabon'un da yazdığı üzere, bölge kentlerinin en iyisi ve en büyüğüdür. Burası Lesbos ile birlikte sayıları otuza varan ve halen çoğu yok olmuş bulunan diğer kentlerin *metropolis*iydi.⁵ Yine Strabon'a (Strabon, XIII.3.2) dayanarak kentin kuruluşu hakkında şunlar bilinmektedir: Tarihi kaynaklarda, Aioli göçleri⁶ gerçekleşmeden önce Kyme kentinin güneyinde Hermos üzerinde yer alan Larisa'da⁷ Pelasglar yaşamakta, ancak Troia Savaşı'ndan sonra Lokris'teki Phrikonis Dağı'ndan Anadolu'ya gelenler Larisa'yı zapt ederek Pelasgları egemenlikleri altına almışlar ve daha sonra da Kyme'yi kurmuşlardır. Bu anlatımdan hareketle, bize öyle geliyor ki, Kyme kenti Lokris'teki Phrikonis Dağı'ndan gelen halk tarafından kurulmuş olduğu için Phrikonis Dağı'na izafeten "*Phrikon'un kenti denilen Kyme* (Herodotos, 2006, I, 149)" ya da "*Phrikios Kyme'si* (Strabon, Geographika XIII.1.3)" olarak da adlandırılırdı.⁸

Strabon'un bu ifadelerinden anlaşılıyor ki, aslında kent Troia Savaşı'ndan önce de var idi.

Kyme adı üzerine yapılan incelemeler sonucunda, kentin kuruluşu hakkında karşımıza yol gösterici en önemli yazılı kaynak olarak, Hristiyanlığın ilk dört yüzyılını kapsayan yazılarıyla bu dönemin olaylarına ve önemli kişilerinin rollerine ışık tutan İS 4. yüzyılda yaşamış ünlü tarihçi Caesareali Eusebius çıkmaktadır. Kilise tarihçiliğinin kurucusu olan Eusebius, bize kentin kuruluşunu İÖ 1120 olarak aktarmaktadır. Ancak hemen belirtelim ki, yapılan arkeolojik⁹ araştırmalar sonucunda elde edilen somut veriler ile kentin kuruluşu İÖ 8. yüzyıldan öncesine ne yazık ki gitmemektedir.¹⁰

Ulaşabildiğimiz yayınlar çerçevesinde, Kyme antik kentiyle ilgili bilinen diğer bilgilere gelince...

Hatırlanacağı üzere, Herodotos'un on iki Aioli kentleri arasında saydığı Kyme, Strabon'un yazdığı üzere Aiolis¹¹ bölgesindeki Lesbos Adası ile birlikte sayıları otuza varan ve büyük bir

⁵ (Strabon, XIII.3.6): "*μεγίστη δέ ἐστι τῶν Αἰολικῶν καὶ ἀρίστη Κύμη καὶ σχεδὸν μητρόπολις αὐτῆ τε καὶ ἡ Λέσβος τῶν ἄλλων πόλεων περὶ τριάκοντά πον τὸν ἀριθμὸν (...)*"

⁶ Aioli göçü hakkındaki bilgilerimizin çoğu Strabon'a dayanmaktadır. Bkz., (Strabon, XIII.1.3). Ayrıca bkz., (Herodotos, 2006, VII.176). Zira, Herodotos Aioli kavimlerinin göç etmeden önce Thessalia'da yaşadıklarını söylemektedir. Ayrıca bkz., (Tekin, 2016, ss. 59-60).

⁷ Burada sözü edilen Larisa, Phrikonis (Buruncuk), yani Aiolis'te Kyme'nin güneyinde, Hermos üzerindeki Larisa'dır. Nitekim Strabon'un da ifade ettiği üzere, zamanında birçok Larisa vardır. Başka bir deyişle, Kyme'nin yakınındaki Larisa dışında iki Larisa daha vardır: Birincisi İonia'da Kaistros Ovası'nda Ephesos arazisinde bulunan bir köy, diğeri ise Thessalia'daki Larisa'dır. Bkz., (Strabon, XIII.3.2).

⁸ Bu noktada hemen belirtelim ki, Strabon'dan öğrendiğimize göre, kentin adını alışı tıpkı Myrina'nın adını Troia Ovası'ndan Batieia tepesinin aşağısında mezarı bulunan Amazon'dan aldığı gibi bir Amazon'a da dayandırılmaktadır. Bkz., (Strabon, XIII.3.6).

⁹ Kyme'de yapılan kazı ve araştırmaların tarihi için bkz., (Taşpınar, 2019, ss. 23-26); kalıntılar için bkz., (Taşpınar, 2019, ss. 26-37).

¹⁰ Kyme antik kentinin İÖ 2. binyıl sonlarından 8. yüzyıla kadar olan tarihine destek tek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi de Suriyalı tarihçi ve filozof Damaskuslu Nikolaos'un (*Fragmente Historicum Graecum*, 90 F5) Phokaia antik kentinin kuruluşuna ait bir öyküdür. Nikolaos'un aktardığına göre, Phokaia kentinde yaşayan gayrimüşru çocuklar kentten kovulur ve İonialılar ile beraber Batı Anadolu topraklarına göç ederler. Quatias ile iktidar çatışması içerisinde olan Kyme tyranı Menes, bölgeye gelip yerleşmelerine karşı çıkmaktadır. Quatias, Phokaia'dan gelen halkı kendi safına çekmiş ve Menes'in iktidarına son vermiştir. İşte öyküde anlatılan bu olayın İÖ 10. yüzyıl içerisinde gerçekleştiği düşünüldüğünden kesin olmamakla birlikte öyle anlaşılıyor ki, kentin tarihi İÖ 8. yüzyıl öncesine de uzanmaktadır. Bkz., (Arslan, 2022, ss. 60-61). Ayrıca bkz., (Doğar, 2017, s. 59).

¹¹ Aiolis; Phokaia Yarımadası'nın kuzeyindeki küçük koy üzerinde bulunan Kyme'yi, küçük Pythikos Irmağı'nın ağzına yakın Hydra Burnu'nun yaklaşık 11 km kuzeyinde iki alçak tepe üzerindeki Myrina'yı, Kaikos Ovası'nı Aşağı Hermos Ovası'ndan ayıran dağ kitlesinin kalbine doğru Yukarı Pythikos üzerindeki Aigai'yı ve Kaikos ağzının batısındaki uzun bir arazi dilimi üzerindeki Pitane'yi kapsıyordu. Bkz., (Magie, 2003, s. 62; Tekin, 2016, s. 59).

kısmı yok olmuş olan kentlerin *metropolisi* idi. Yazar eserinin aynı pasajında kent ve kentte yaşayan halk hakkında da bakın bize ne anlatmakta:

“Kyme, akılsızlığından dolayı alay konusu olmuştur. Bazılarının anlattığına göre, kuruluşundan ancak üç yüz yıl sonra liman vergisi alınmaya başlanmıştır ve bundan önce halk bu gelirden yararlanmamıştır. Bu nedenle, deniz kıyısında bir kentte yaşadıklarını geç öğrenmiş bir halk olarak ün kazandılar. Onlar hakkında başka bir söylenti daha vardır. Devletten aldıkları borca karşılık güvence olarak binalarının önündeki revakları rehin koydurmışlardı. Saptanan günde parayı ödeyemez duruma düştüklerinde, bunların içinden geçmeleri yasaklanmıştır; yağmur yağdığı zaman, krediyi verenler insanlık adına, bir tellal aracılığıyla “Revakların altına sığınız” çağrısında bulunarak, onlara yağışlı havalarda revakların altına girebileceklerini bildirdiler; fakat, her tarafta söylendiğine göre, Kyme’liler her yağmur yağışta, tellalın çağrısını beklemeden revaklara sığınabileceklerini bir türlü anlamamışlardı.”¹²

Kyme kenti ile ilgili Amaseialı Strabon’un aktardığı bir diğer önemli bilgi ise, İÖ 4. yüzyılda yaşamış olan Kyme kökenli Ephoros’tur. Keza Ephoros’tan önce yaşamış Hellen didaktik şiirinin babası olarak bilinen Hesiodos da buralıdır. İşte bu bilgiler, Strabon’un satırlarına şöyle yansır: “ἀνήρ δ’ ἄξιος μνήμης ἐκ τῆσδε τῆς πόλεως ἀναντιλέκτως μὲν ἔστιν Ἐφορος, τῶν Ἰσοκράτους γνωρίμων τοῦ ῥήτορος, ὁ τὴν ἱστορίαν συγγράψας καὶ τὰ περὶ τῶν εὐρημάτων: καὶ ἔτι πρότερος τούτου Ἡσίοδος ὁ ποιητής (Strabon, Geographika XIII.3.6)” Biz bu satırların devamına dayanarak söyleyebiliriz ki, babası Dios’un Aiolis Kyme’sini terk ederek Boiotia’ya göç ettiğini ozanın kendisi şöyle anlatmaktadır: “Ve o Helikon civarında Askre adında perişan bir köye yerleşti. Burası kışları kötü, yazları sıkıcı ve hiçbir zaman hoş değildi”.¹³

Kyme antik kenti ve halkıyla ilgili bu bilgileri mevcut kaynaklar çerçevesinde aktardıktan sonra, şimdi, önümüzdeki birkaç sayfada kentin bilinen Antik Çağ tarihini de kısaca gözden geçirelim. Zira daha önce de belirttiğimiz üzere, Kyme antik kentinin tarihi, Hellenistik Çağ Anadolu’sunda kurulan bağımsız Pergamon Krallığı ile olan diplomatik ilişkisini anlamamız açısından yararlı olacaktır.

Yukarıda Antik Çağ yazarlarının Kyme’nin yeri, halkı ve erken tarihi hakkında verdikleri bilgileri bir araya getirdiğimizde anlaşılmaktadır ki, kent Hellas’tan yaklaşık İÖ 1120 ile 1050 yılları arasında gelen Aioller tarafından kurulmuştur. Hellas’tan gelen Aioller ilk önce Kyme’ye ayak basmış, fakat bölge halkı Pelasglardan dolayı bir kent kurmadan önce Larisa’yı ele geçirmişler ve burada Neonteikhos’u kurmuşlardır. Aioller, zaman içerisinde tüm Larisa’yı ele geçirmişler, sonuçta da Kyme antik kentini kurmuşlardır. Bu durumda hemen belirtelim ki, Kyme, olasılıkla limanın sahil ticareti için daha uygun durumda olmasından dolayı her zaman en önde gelen kent olmuştur. Kentteki vatandaşlar da her ne kadar sonradan alaya alınmış olsalar da bir politika olarak liman vergisi ödemekten kaçınmak için buldukları yaratıcı yollarla, buradaki ticareti geliştirmeye çalışmışlardır. Bununla beraber, Kyme gelişimini sürdürmüş ve Hristiyanlık Devri’nin başlangıcında, başka bir deyişle, Strabon’un yaşadığı dönemde, Aiolis topluluklarının

¹² (Strabon, XIII.3.6): “(...) ὧν ἐκλελοίπασιν οὐκ ὀλίγα. σκώπεται δ’ εἰς ἀναισθησίαν ἡ Κύμη κατὰ τοιαύτην τινά, ὡς φασιν ἔνιοι, δόξαν, ὅτι τριακοσίοις ἔτεσιν ὕστερον τῆς κτίσεως ἀπέδοντο τοῦ λιμένος τὰ τέλη, πρότερον δ’ οὐκ ἔκαρποῦτο τὴν πρόσδοτον ταύτην ὁ δῆμος: κατέσχευεν οὖν δόξα ὡς ὀψὲ ἤσθημένων ὅτι ἐπὶ θαλάττῃ πόλιν οἰκοῖεν. ἔστι δὲ καὶ ἄλλος λόγος, ὅτι δανεισάμενοι χρήματα δημοσίᾳ τὰς στοὰς ὑπέθευτο, εἴτ’ οὐκ ἀποδιδόντες κατὰ τὴν ὀρισμένην ἡμέραν εἴργοντο τῶν περιπάτων: ὅτε μέντοι ὄμβρος εἶη, κατ’ αἰδῶ τινὰ κηρύττειεν οἱ δανεισταί, κελεύοντες ὑπὸ τὰς στοὰς ὑπέρχεσθαι: τοῦ δὲ κήρυκος οὕτω φθεγγομένου ὑπὸ τὰς στοὰς ὑπέλθετε, ἔκπεσεῖν λόγον ὡς Κυμαίων οὐκ αἰσθανομένων ὡς ἐν τοῖς ὄμβροις ὑπὸ τὰς στοὰς ὑπέλθετέον, ἂν μὴ σημάνη τις αὐτοῖς διὰ κηρύγματος. (...)”

¹³ (Strabon, XIII.3.6): “(...) αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Δῖος μετόκησεν εἰς Βοιωτὸς Κύμην Αἰολίδα προλιπὼν “νάσσατο δ’ ἄγχ’ Ἐλικῶνος οἰζυρῆ ἐνὶ κόμῃ Ἄσκη, χεῖμα κακῆ, θέρει ἀργαλέη, οὐδέ ποτ’ ἐσθλῆ.” Ayrıca bkz., (Hesiodos, 2014, ss. 631-635).

en büyüğü ve en gelişkini, hatta Strabon'un ifade ettiği üzere "onların hemen hemen *metropolisi*" olarak tanımlanmıştır.

Kyme, Aiolis Bölgesi'nin Anadolu kıyılarında, Aliğa Körfezi etrafında kurulan ve on iki kent devletinin oluşturduğu konfederasyonun bir üyesi olarak, tıpkı diğer Aiol kentleri gibi İÖ 7. yüzyılın başlarından itibaren Lydia Devleti'nin baskısı altına girmiştir.

İÖ 6. yüzyıl ortalarına doğru tamamen kral Kroisos'un egemenliğinde olan kent, daha sonra Pers ve Hellespontos satraplığı hâkimiyetinde yaşamaya devam etmiştir. Persler, Batı Anadolu'nun egemeni olarak Lydialıların yerine geçtiklerinde ise onlara bağlanmıştır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu konuda bilgi veren tek kaynak Herodotos'tur. Yazarın "*Paktyas'ın Sığınması*" konusunu anlattığı ilgili pasajlarda (Herodotos, 2006, I, 158-160)¹⁴ aktardığı üzere, "Büyük" lakaplı Pers kralı Kyros, Alyattes'in oğlu ve son Lydia kralı olan Kroisos'un hazinesini Paktyas adında bir Lydialıya vermiş (Herodotos, 2006, I, 153). Fakat Kyros orduyu alıp da Sardeis'ten uzaklaşınca Paktyas, Lydialıları Pers Tabalos'tan ve Kyros'tan ayırmış, Sardeis'in bütün hazinesiyle paralı askerler toplamış ve bunları Sardeis'e getirerek kaledeki Tabalos'u kuşatmıştır (Herodotos, 2006, I, 154). Kyros bunu yolda haber alınca hemen harekete geçmiştir (Herodotos, 2006, I, 155). Paktyas da üzerine gönderilen ordunun yakında geleceğini öğrenince korkmuş ve yalvarıcı (*hiketes*) olarak Kyme'ye kaçmıştır. Pers ordusunun başındaki Med Mazares, Kyme'ye haberciler göndererek Paktyas'ı teslim etmelerini istemiş. Bunun üzerine Kymeliler Brankhosoğullarının tanrısına (Apollon) danışmaya karar vermişler. Orada, Miletos toprağı üzerinde Panormos Limanı'nın ötesinde ta eski zamanlarda kurulmuş bir kehanet merkezi vardı ve bütün Ionlar ve Aioller öteden beri hep ona danışırlardı.¹⁵ Kymeliler de Brankhosoğullarına adam gönderip "*Tanrıların rızasını almak için Paktyas'ı ne yapmalıyız?*" diye sormuşlar; orakl, bu soru sorulur sorulmaz Paktyas'ın Perslere teslim edilmesini buyurmuş. Cevabı alır almaz Kymeliler de onu teslim etmeye hazırmış. Ancak büyük çoğunluk bundan yana olduğu halde, kentin önde gelen kişisi Herakleides oğlu Aristodikos, yurttaşlarına engel olmuş. Brankhosoğullarının yanına ikinci kez vardıklarında bu kez soruyu Aristodikos, sormuş. Cevap yine aynıymış: Paktyas'ı Perslere teslim etmeleri gerekiyormuş. Kymeliler bunun üzerine güvenlik amacıyla Paktyas'ı Khioslulara vermişler. Ne var ki, Khioslular Perslerle Paktyas'ı Mysia'daki Atarneus yeri ile takas etmişler. Özetle, Paktyas Kyros'un huzuruna çıkartılmak üzere Persler tarafından ele geçirilmiştir (Herodotos, 2006, I, 158-160).

Elimizdeki veriler incelendiğinde, Pers kralı I. Dareios döneminde Kyme hakkındaki tek bilgi kaynağımız da yine Bodrumlu Herodotos'tur. Yazarın aktarımlarına dayanarak söyleyebiliriz ki, kral Dareios'un İÖ 512'de İskitler yani Skythler üzerine düzenlediği seferde¹⁶ Dareios'un safında Aiolialılar arasında belli başlı ad olarak yalnız Kyme'den Aristagoras vardır.¹⁷

¹⁴ Ayrıca bkz., (Sarıkaya, 2018, ss. 113-114; Taşpınar, 2019, s. 20; Arslan, 2022, s. 61).

¹⁵ Paktyas, Pers ordusunun yaklaştığı haberini alınca, Sardeis'ten kaçıp ilkin Mytilene'ye ardından da Khios'a gelmiş. Burada Kyros'un eline düşmüştü. Paktyas ayaklanması hakkında daha fazla bilgi için bkz., (Herodotos, 2006, I, 157).

¹⁶ Dareios'un İskit Seferi hakkında daha detaylı bilgi için bkz., (Sarıkaya, 2018, ss. 136-154).

¹⁷ Dareios, satraplara ve yerel vasal krallar haber salarak uyruklarının her birinin krallığa bağlılık görevlerini ve yükümlülüklerini yerine getirmelerini emretmiş olmalıdır. Boyunduruğu altındaki bütün halkların hepsinden ayrı ayrı belirlediği kontenjana –kara ve deniz- göre asker, gemi göndermeleri; bazılarında kralın ve ordunun iâşesini karşılamaları; bir kısmına ise köprüünün inşasında çalışacak işçiler göndermeleri direktifini vermiştir. Bkz., (Herodotos, 2006, IV, 138). Anlaşıldığı kadarıyla Küçük Asia kıyı kentlerini daha çok Thrakia Bosphoros'u üzerinde köprü yapmak, Pers ordusundaki donanma ve levazımlarının büyük bir kısmını sağlamakla sorumlu tuttu. Bkz. (Herodotos, 2006, IV, 89). İşte bu kentler arasında Aiolis'ten Kyme kenti de yer almıştır. Ayrıca bkz., (Sarıkaya, 2018, s. 139).

Yine Herodotos'tan öğrendiğimize göre, İonialıların İÖ 499'da Pers yönetimine karşı başlattıkları ve sonu hüsrana olan İonia Ayaklanması'na katılan Kymeliler, Sardeis satrabi Artaphernes'e boyun eğmek zorunda kalmışlardır (Herodotos, 2006, VI, 111-114).¹⁸

Perslerin söz konusu ayaklanmayı bastırmasından kısa bir süre sonra başlayan Pers Savaşları'nda ise İonia Ayaklanması'nda Perslere karşı isyan eden Kymeliler bu kez Perslerin safında yer almış; Aiolia bölgesinden katılan 60 gemiden 15'ini Kyme vermiştir. Bu gemilerin komutanı da Herodotos'un aktardığına göre, Aioli kenti Kyme valisi olan Thamasios oğlu Sandokes idi.¹⁹

İÖ 480 yılının Eylül ayında, Pers Savaşları (İÖ 499-449) sırasında, Kserkses komutasındaki Pers donanması ile güçlü Hellen donanmasının Saron Körfezi'nde Salamis Adası ile Hellas ana kıtası arasındaki boğazda yaptıkları Salamis Deniz Savaşı sonrasında Hellenler Perslere karşı kesin bir zafer kazanmış. Herodotos'un yazdığı üzere, Pers komutanı Mardonios, büyük bir ordu ile Thesalia'da kalırken; Kserkses ve askerlerini Sestos'tan (Akbaş) Abydos'a (Nara) taşıyan kraliyet donanması ise kışı geçirmek üzere Kyme'ye gitmiştir. Eklemek gerekir ki, İonia gemileri de dâhil sayıları 300 kadar olan gemiler ile İÖ 479 yılının ilkbaharında Kyme'den ayrılıp Samos (Sisam) Adası'na giden kraliyet donanmasının komutanları, Mardonios ve Artayntes idi. (Herodotos, 2006, VIII, 130).²⁰

Kyme kentinin Antik Çağ tarihine ilişkin bir başka önemli nokta da Birinci Attika-Delos Deniz Birliği'nin²¹ üyesi olmasıdır. Vergi listelerinden öğrenildiği üzere, hâkimiyeti Atina'nın elinde bulunan Attika-Delos Deniz Birliği'ne²² Kyme kentinin ödediği 9 *talanta* vergi, Ephesos ve Miletos gibi büyük kentlerden bile daha fazla olması ile dikkat çekicidir. Bilindiği üzere, ittifakın lideri Atina, merkezi ise Delos Adası idi. İÖ 477 sonbaharında kurulan ittifaka günümüz tarihçileri tarafından "Delos Birliği" ya da "Attika-Delos Deniz Birliği" denilmekteydi. Atina hariç Hellas ana kıtası ile Hellas'ın batısındaki Hellen dünyasından hiçbir kent, Delos Birliği'nin kurucuları arasında yer almamıştır. Bu nedenle Attika-Delos Deniz Birliği, Batı Anadolu kıyılarındaki kentler ve ada kentlerinden oluşmuştur. Başlangıçta sayıları 150 iken zamanla 300'e ulaşan kentlerden (Boyana, 2006, s. 25vd; Boyana, 2007, s. 13)²³ biri de çalışma konumuzu oluşturan Kyme kentiydi. Kısacası, Kyme de Perslere karşı yapılacak savaşlar için gerekli orduları kurmak, sevk ve idare etmek, gerektiğinde tehlike altındaki kentlere garnizon yerleştirmek hak ve yetkisini Atina'ya veren birliğin üye kentlerinden biriydi. Kendini Atina'nın Delos Birliği adına kuracağı orduya gücü oranında gemi, asker ve tayfa temin etmek ya da yıllık vergi ödemekle yükümlü kılınmıştı. Ancak hemen belirtelim ki, yıllık vergi yükümlülükleri, gemi ve asker temin edemeyecek olanlar için geçerliydi, zamanla birkaç kent hariç üye kentler, vergi ödemeye gönüllü oldular ya da zorlandılar.

Örneğin, vergi listelerine göre, Ephesos kentinin verdiği miktarlar şöyleydi: İÖ 454/3 ve 452/1, 448/7 yıllarında 750 *drakhme*, İÖ 453/2 ve 450/9 yıllarında 700 *drakhme*, İÖ 445/4

¹⁸ Sarıkaya'nın da yazdığı gibi, İonia ve adalardaki Dareios yanlısı *tyranlar* ve yöneticiler üzerine sefer düzenlenmiş ve kısa süre içinde aralarında Mytilene *tyranı* Koes, Kyme *tyranı* Herakleides oğlu Aristagoras'ın da bulunduğu İonia'daki tyranları ya hileyle tuzağa düşürüldü ya da zorla yönetimden uzaklaştırıldılar. Bkz., (Sarıkaya, 2018, s. 155).

¹⁹ Bu, kral Dareios'un bir zamanlar çarımha göndermiş olduğu adamdır. Daha detaylı bilgi için bkz., (Herodotos, 2006, VII, 194).

²⁰ Ayrıca bkz., (Kaya, 2022, s. 141).

²¹ Attika-Delos Deniz Birliği hakkında genel bilgi için bkz., (Kaya, 2022, ss. 168-173).

²² Atina, İÖ 378 yılında ikinci kez bir Deniz Birliği daha oluşturacaktır. İşte bu nedenle Atina'nın yüz yıl önce yani İÖ 478/7 yılında kurduğu bu birlik, Birinci Attika-Delos Deniz Birliği olarak adlandırılmaktadır. Bu birlik Perslere karşı kurulmuştur. Yaklaşık 100 yıl sonraki İkinci Attika-Delos Deniz Birliği ise Spartalıları karşı kurulmuştur.

²³ Ayrıca bkz., (Kaya, 2022, ss. 168-173).

yılından 439/8 yılına kadar 600 *drakhme*, İÖ 433/2 ve 432/1 yılında 750 *drakhme*... vd.²⁴ Görüldüğü üzere, birliğin üyesi olan kentlerin ödedikleri yıllık vergi miktarı değişmez değildi. Zira kentlerin ekonomik koşullarında değişiklik söz konusuydu ve doğal olarak yıllık vergi miktarı da bu değişikliğe göre farklılık göstermekteydi. Demek oluyor ki, Delos Birliği'nin ortak hazinesine ödenen vergi tutarları, kentlerin zenginlik ya da fakirliklerinin göstergesiydi. Bu noktada, İÖ 5. yüzyılın en zengin kenti, vergi listelerinden açıkça anlaşılacağı üzere Kyme kentiydi. Bu cümleden olmak üzere, Elaia ve Gryneion ise en fakir kentler arasında bulunuyordu.²⁵ Yukarıda verdiğimiz Miletos örneğinden hareketle, zenginlik sıralamasının başlangıcında yer alan Miletos'un ekonomik refah seviyesi ise Ionia Ayaklanması'ndan sonra sürekli gerilemiş ve Arkaik Çağ'daki zenginliğine Klasik Çağ boyunca ulaşabilme olanağına ne yazık ki hiçbir zaman sahip olamamıştır. Zira Miletos'un refah seviyesini yükselten hemen hemen tek gelir kaynağı olan ticaret, Attika-Delos Deniz Birliği'nin kurulmasından sonra Atina lehine kaybedilmiştir.

Persler ile Hellenlerin savaşını esas itibarıyla nasıl ki Herodotos'tan öğreniyorsak; Atina ile Sparta arasında 27 yıl süren (İÖ 431-404) Peloponnesos Savaşı hakkında da en ayrıntılı bilgiyi, tarihsel monografyanın yaratıcısı antik Hellen tarihçisi ve Atinalı komutan Thukydides'in, özgün adı günümüze gelmemiş olan "*Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı*" adlı eserinden öğrenmekteyiz. Antik yazardan alınan bilgilere göre, Pers tehlikesini ortadan kaldırmak ve onların Hellas'ta yaptıkları tahribatın öcünü almak için Atina tarafından İÖ 478/7 sonbaharında kurulan birlik, Sparta ile Atina'nın aralarının açılmasında başlıca rolü oynamıştır. Atina'nın hegemonya sevdası birliğin sona ermesine ve Perslere karşı omuz omuza mücadele veren Atina ve Sparta'nın da bundan böyle karşı kutuplarda yer almasına hatta birbirleriyle savaşmalarına neden olmuştur. "*Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı*" adlı eser incelendiğinde, Kyme ve kıyıların bu savaşa da zaman zaman şahit olduğu görülmektedir (Thukydides, 1969, III, 31).

İÖ 404 yılından sonra, Akhaimenid ve Spartalılar arasındaki ilişkilerin seyri değişmeye başlamış, İÖ 400 yılından itibaren de Sparta, Atina devletinin erk-gücünü yitirmesiyle birlikte Hellas'ta önemli bir güce erişmiştir. Sparta, Attika-Delos Deniz Birliği'nin kısmi sorumluluğunu yüklenmiş. İÖ 401 yılında, Genç Kyros'un ölümüyle sonuçlanan Kynaksa Savaşı'nda gösterdiği üstün yararlığıyla sadakat ve bağlılığın nişanesi olarak II. Artakserkses tarafından Sardeis satraplığı iade edilen Tissaphernes (Diodoros, XIV.35.7)²⁶, kentleri dize getirmek üzere ilkin Kyme üzerine yürümüş, önce bütün *teritoriumu* yağmalamış ve çok sayıda esir almış. Daha sonra da kenti kuşatmıştır. Sicilialı tarihçi Diodoros'un anlattığı üzere, kışın yaklaşmasıyla Kyme'yi zapt etmenin mümkün olmadığını anladığından ağır fidye karşısında esirleri serbest bırakıp kuşatmayı da kaldırmıştır.²⁷

Peloponnesos Savaşı sona erdiğinde; Pers kralı II. Dareios ölmüş ve yerine büyük oğlu II. Artakserkses geçmiştir. Fakat bu süreçte, Batı Anadolu'da gücünü arttıran Genç Kyros, ağabeyi II. Artakserkses'i tahttan indirmenin zamanı geldiğini düşünerek, Sardeis'te sayıları 10.000'i aşkın paralı askerlerden oluşan büyük bir ordu toplamayı başarmış; İÖ 401 yılında da Artakserkses'e karşı yola çıkmıştır. Antik kaynakların aktardığına göre, Kynaksa'da iki ordu karşılaşmış ve Kyros, ağabeyini yaralamış ama kendisi de ölmüştür. Kyros'un öldüğünü duyan askerler, artık bir amaçları olamayacağını düşünerek geri çekilmişler. İşte, geri çekilen bu 10.000

²⁴ 1 *drakhme* = 4.36 gr ve 1 *talanton* = 26.196 kg. Başka bir deyişle, 1 *drakhme* = 6 *obolos* ve 1 *talanton* = 6.000 *drakhme*. Bkz., Boyana 2006: 34; Attika Delos Deniz Birliği tüm üyeleri ve ödedikleri vergi miktarları için ise bkz., (Boyana, 1989).

²⁵ Bkz., (Kaya, 2022, s. 172).

²⁶ Pers Büyük Kralı II. Artakserkses (Artakserkses Mnemon: İÖ 404-259), kardeşine karşı kendisini destekleyen Tissaphernes'i Lydia, Ionia ve güney Aiolis'i içine alan Sardeis Satraplığı'na satrap (vali) olarak tayin etmiştir. (Ksenophon, 1999, III, 1.3; Ksenophon, 2001, II, 5.1; Diodoros, XIV, 35.2). Ekleme gerekir ki, Diodoros'un aktardığına göre, Artakserkses deniz kıyısındaki satraplıkların yönetimini de verdiği Tissaphernes'e kızını da vermiştir. Bkz., (Diodoros, XIV.26.4).

²⁷ Konuya ilişkin olarak ayrıca bkz., (Sarıkaya, 2018, s. 242).

Hellen askerinin başında, diğer birkaç komutanla birlikte, bütün bu olayların anlatıldığı “*Anabasis*” (On Binler’in Dönüşü) adlı eserin yazarı olan ünlü tarihçi Ksenophon da vardı. Ordu, Tigris (Dicle) kıyısını izleyerek kuzeye doğru ilerleyip Karadeniz kıyısına varmış. Bu olaylarla eşgüdümlü, Ksenophon’un şu anlatımı konumuzla yakından ilgilidir. Ksenophon komutasındaki On Binler’den sağ kalanların ordusuna katılmasıyla Thibron, satrap Tissaphernes’e düz ovalarda karşı koymaya cüret edebilmiş (Ksenophon, 1999, III, 1.6) ve Diodoros’un (Diodoros, XIV, 36. 2-3) anlatısına göre, Ephesos’tan ilerleyerek Tissaphernes’in idaresindeki Magnesia ad Maeandrum’a (Tekinköy/Ortaklar) gelmiş, ardından da hızla Ionia’daki Tralleis’e (Aydın) ilerlemiştir. Daha sonra Tissaphernes’in güçlü süvari ordusuyla gelmesi sonucunda da hemen Ephesos’a geri çekilmiştir. Ksenophon’dan alınan bilgiye göre ise Daskyleion satrabı Pharnabazos’un idaresi altında bulunan Aiolis Bölgesi’ne geçmiş ve burada küçük çaplı bir başarı kazanmıştır (Ksenophon, 1999, III, 1.6).²⁸

Böylece, Atina ile Sparta arasında 27 yıl süren Peloponnesos Savaşı sonunda, Sparta’ya yenilen “Atina İmparatorluğu” çökmüştür. Peloponnesos Savaşı sona erdiğinde, Perslerin de kendi aralarında bir taht kavgası söz konusu olmuş: Pers kralı II. Dareios ölmüş, yerine her ne kadar küçük oğlu Kyros, ağabeyini tahttan indirmek için sayıları 10.000’i aşkın paralı askerlerden oluşan bir ordu ile sefere çıkmış olsa da büyük oğlu II. Artakserkses geçmiştir.

İşte, bu sırada Hellasta’da olaylar kendi seyrinde devam etmekte ve Peloponnesos Savaşı’nın yenilgisinin ve getirdiği ağır yükün altından kalkmaya çalışan Atina, Boiotia’nın desteğini sağlamış. Fakat Sparta bundan rahatsız olmuş ve onların üzerine bir ordu göndermiştir. Fakat ne yazık ki, İÖ 395’te yapılan Haliarthos Savaşı’nda yenilgiye uğramışlardır. Haliarthos’ta yapılan savaşın muzaffer tarafı Atina ve Boiotia’nın bu başarısı Korinthos ve Argos’un da onların tarafında yer almalarını sağlamış. İÖ 394’te, Khaironeia’da yapılan savaşta²⁹ Sparta ordusu komutanı Agesilaos, koalisyon ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Bundan bir süre önce de Pers donanmasına komuta eden Atinalı Konon, Sparta donanmasını Knidos (Datça-Reşadiye) açıklarında yenmiş. Özetle, Spartalılar, Khaironeia zaferinin tadını çıkaramadan Knidos yenilgisinin haberini almışlar.

Atinalıların Persler ile aralarının iyi olmadığı bir zamanda, bu kez Spartalı komutan Antialkidas, bir Sparta-Pers dayanışması ile Atina’yı barışa zorlamak amacıyla yeniden Perslerle yakınlaşmaya başlamış. Bu amacına ulaşmak için de Hellespontos’u kapatarak Atina ve müttefiklerini barışa zorlamıştır (Tekin, 2016, ss. 118-119).³⁰ İÖ 386 yılında imzalanan bu barış antlaşması, hem “Antialkidas Barışı”³¹ olarak hem de “Kral Barışı”³² olarak eski Hellen tarihinin ilk ‘ortak barışı’ olarak tarihe geçmiştir. Antialkidas/Kral Barışı ile bugünkü Türkiye topraklarının Trakya hariç tamamı Pers hâkimiyetine terk edilmiş. Fakat Ege Adaları ve Hellas’taki büyük küçük tüm kentlerin özerkliği garantiye alınmış. Ayrıca büyük kentlerin diğerlerini kendilerine bağlamalarıyla sonuçlanacak siyasal ittifakların da önüne geçilmiştir (Ksenophon, 1999, V, 1.31, 43).³³

²⁸ Ayrıca bkz., (Sarıkaya, 2018, s. 246; Kaya, 2022, s. 275).

²⁹ Khaironeia Savaşı ve kaynaklar hakkında genel bilgi için bkz., (Kaya, 2022, ss. 380-382).

³⁰ Hellen kentleri, İÖ 400 yılından itibaren hem Batı Anadolu’da hem de Hellas’ta savaşıyorlardı. Korinthos’taki Lekhaion ile Orkhomenos’ta birer tabur asker bulundurmak ve müttefiklerine zarar vereceği belli olan kentleri denetim altında tutmak gibi yükümlülükler Spartalıları yormuştu. Bu nedenle onlar, barış istiyorlardı. Aynı istek Atinalılarda da mevcuttu. Zira Atinalılar, Perslerin desteğiyle Propontis (Marmara Denizi) ve Boğazlar bölgesinin denetimini ele geçiren Sparta ve müttefiklerinin güçlü donanması karşısında zaten bir yıkım yaşamışlardı. Bu nedenle Pers Büyük Kralı II. Artakserkses’in barış konferansı davetine taraflarca itibar edildi. Bkz., (Kaya, 2022, s. 297).

³¹ Spartalılar tarafından Perslerle barış görüşmeleri yapması için görevlendirilen elçi Antialkidas olduğu için bu isim verilmiştir.

³² Pers Büyük Kralı’ndan dolayı bu isim verilmiştir.

³³ Kral Barışı hakkında bilgi veren kaynaklar için de bkz., (Kaya, 2022, s. 297, dn. 78).

Burada hemen belirtmek isterim ki, bu barış antlaşmasını Hellenlerin önüne getirip onları buna yemin etmeye zorlayan Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'tir. Bu nedenle "Kral Barışı" aslında Pers Büyük Kralı'nın "*divide et impera*" ("böl ve yönet") politikasının bir başarı belgesidir. Zira İÖ 386 yılında imzalanan bu antlaşmadan Makedonya kralı Büyük İskender'in Perslere karşı sefere çıktığı İÖ 334 yılına kadar ne Atina ne Sparta ne de Hellas'taki bir başka güçlü Hellen kenti, Pers hâkimiyetindeki Anadolu'ya yönelik bir askeri sefer düzenlemiştir. Kısacası, İÖ 386 yılından itibaren 52 yıl boyunca Batı Anadolu'daki Hellen kentleri Pers hâkimiyeti altında kalmış ve Pers krallarına vergi ödemişlerdir. Ancak bu noktada, Siciliyalı Diodoros'a dayanarak hemen belirtelim ki, Kral Barışı, Pers hâkimiyeti dışındaki Hellas'taki kent devletleri açısından uzun ömürlü olmamış; zira söz konusu barış koşullarına iki yıl kadar bile bağlı kalmamıştır (Diodoros, XV, 5.3).³⁴

Bu durumda Kral Barışı, İÖ 479-478 yıllarından itibaren Pers hâkimiyetinden çıkmaya başlayan Küçük Asia kıyı kentlerinin tekrar Pers boyunduruğuna girmesinin uluslararası bir uzlaşmayla resmen kabulüydü. Artık hiç kimse, Küçük Asia'daki kentlerin Perslerin boyunduruğunda olduğunu ve bütün Hellenler tarafından bunun kabul edildiğini yadsıyamaz ve aksini iddia edemezdi. Pers Büyük Kralı II. Artakserkses, artık Küçük Asia'daki kentlere istediği şekilde davranabilir ve istediğini yapabiliirdi (Sarıkaya, 2018, ss. 295-296).

Antik yazar Diodoros'tan alınan bilgiye göre, bu sırada Küçük Asia kıyılarında ikamet edenler Perslere isyan etmişler; satrap ve komutanlardan bazıları da ayaklanarak Artakserkses'e savaş açmışlar. Ekleme gerekir ki, satrap ve komutanlar arasında Mithradates'in ölümünde onun krallığını ele geçiren Phrygia satrabı Ariobarzanes ile ünlü *akropolis* ve kraliyet sarayına sahip Halikarnassos'ta önemli kentler ve tahkimli kaleleri tutan Karia *dynastesi* Mausolos en fazla sivrilmiştir. Aynı şekilde Mysia satrabı Orontes ile Lydia satrabı Autophradates de bahsedilmektedir. İonialılardan başka Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia, Kappadokialılar ve bütün kıyı halkları da vardır (Diodoros, XV, 90. 1-4).³⁵

Siciliyalı Diodoros'un satrap isyanlarına ilişkin olayları genel hatlarıyla özetlediği bu anlatıma dayanarak Kyme'de gerçekleşen bir meydan savaşına da değinmek gerekirse, Mysia satrabı Orontes komutasındaki 10.000 Hellen *hoplites* ile Sardeis satrabı Autophradates'in 10.000 süvari birliğine karşı Kyme'de bir meydan savaşına girmiştir. Orontes'in süvari birliği karşısında pek şansı olmadığından ordusuna safları sıkıştırıp saldırının şiddeti ne kadar olursa olsun yerlerini terk etmemelerini; aksi halde yenilginin kaçınılmaz olduğunu bildirmiş. Askerlerin emirlere harfiyen itaat etmesiyle süvariler geri püskürtülmüş. Satrap Autophradates ise Orontes'in müttefiklerine kurduğu pusuyla yardıma gelmelerini engellemiş. Ancak Orontes de hileyle satrap Autophradates'i Hellen ücretli askerlerinden takviye kuvvet aldığına inandırmış. Bunun üzerine, Autophradates savaşı sonlandırarak geri çekilmiştir (Polyanios, 1887, VII, 14.4).³⁶

İÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru Pers hâkimiyeti altında kalan Kyme, İÖ 334 yılından itibaren Makedonya kralı Büyük İskender'in Anadolu'ya gelmesiyle Makedon hâkimiyetine girmiştir. İskender, İÖ 334 baharında ordusunun başında Anadolu'ya geçmiş ve Pers seferine başlamıştır. Tarihsel kaynaklarımız, genç fatihin 334 yılında kışlaklamadan önce Batı Anadolu'nun büyük bir kısmını fethettiğini dile getirmiştir. Ele geçirdiği bölgelerdeki kentlerin çoğu Hellen kültürünü benimsemiş kentlerdi. Bu kentler ister gönüllü olarak hiç karşı koymaksızın teslim olsunlar, ister güç kullanılarak boyun eğdirilsinler –İskender'in kendi *Panhellen* propagandasının sonucu olarak- Pers boyunduruğundan kurtulmuş sayılıyorlardı (Morkholm, 2000, s. 49).³⁷ Ancak Magie'nin yazdığı üzere –ki bize de öyle geliyor- Anadolu'daki eski Hellen toplumlarının özgürlüklerinin geri verilmesi, aslında özgür olan fakat bir süre yabancı bir yönetime bağlı kalmış

³⁴ Ayrıca bkz., (Kaya, 2022, s. 298).

³⁵ Ayrıca bkz., (Sarıkaya, 2018, s. 297).

³⁶ Ayrıca bkz., (Sarıkaya, 2018, s. 310).

³⁷ İskender'in Anadolu'ya geçişi ve ilerleyişi hakkında bkz., (Tekin, 2016, ss. 128-136; Kaya, 2019, ss. 35-56; Kaya, 2022, ss. 399-408).

bulunan kentlerin, eski bağımsızlık statülerine tekrardan sahip olmaları gerekeceği kuramına dayanıyordu (Magie, 2003, s. 62). Perslere kölelikten kurtarılmalrı, gerçekte Büyük İskender'in savaş başladığında açıkça bildirdiği bir amaçtı. Bundan dolayı, bu kentlerin özgürlüklerine kavuşmaları, bir Hellen *polis*inin anayasasının eski yerli toplumlara ya da kralların kurduğu kentlere sonradan bağışlanması gibi değildi. Fetihle elde edilen kazanımlara dayanan ve kralın emriyle geri alınabilir durumda olmayan, salt bir lütuftan ibaret bir şey değil fakat Antialkidas Barışı ile kaybedilmiş olan, oysa doğuştan gelen bir hakkın geri verilmesi olarak göz önünde tutulmuştur.³⁸

İskender sonrası Kyme kentinin durumuna gelince... Büyük İskender'in İÖ 323'te ölümünden ³⁹ sonraki yıllarda, İÖ 323 yılında Babil'de İskender'in halefleri arasında gerçekleştirilen paylaşımından sonra önce Antigonos'un (İÖ 305), Ipsos Savaşı'ndan sonra Lysimakhos'un (İÖ 301), İÖ 281 yılından sonra da Seleukos'un yönetimi altına girmiştir. İÖ 190'da Seleukos kralı III. Antiokhos ile Roma ve bağlaşıkları arasında Sardeis'in batısında Magnesia ad Sipylum'da yapılan savaştan sonra İÖ 188'de imzalanan Apameia Barışı gereğince de Pergamon Krallığı'nın denetimine bırakılmıştır. İÖ 133 yılında III. Attalos'un ölümünden sonra, vasiyeti gereği Romalıların eline geçmiş, birkaç yıl sonra da *Provincia Asia*'nın (Asia Eyaleti) sınırları içine alınmıştır.

Kyme'nin Hellenistik Çağ'a kadar olan tarihini bu şekilde açıklığa kavuşturduğumuza göre, çalışmamıza bir bütünlük kazandırmak açısından şimdi de Hellenistik Çağ'ın Anadolu'sunda kurulan bağımsız krallıkların başında gelen, 150 yıllık (İÖ 283-133) hâkimiyeti ile bilim, sanat ve kültür alanında ön plana çıkmış olan Pergamon Krallığı'na geçebiliriz. Ancak hemen belirtelim ki, daha önce de değindiğimiz üzere Kyme ile Pergamon Krallığı arasında Hellenistik Çağ'da yaşanan diplomatik ilişkiyi tam olarak anlayabilmek için Pergamon Krallığı'nın -doğrusunu söylemek gerekirse- Philetairos dönemi (İÖ 283-263) siyasi tarihini, yani Attaloslar Öncesi/Hanedanlık Devri'nin ilk 20 yıllık tarihini incelemek gerekir. Zira Hellenistik Çağ Kyme-Pergamon diplomatik ilişkisini ortaya koymak açısından bu bölüm önem arz etmektedir.

Batı Anadolu sahillerine Hellas'tan gelerek yerleşen ve Hellen uygarlığının tohumlarını atan üç kavimden bu bölgeye ilk gelen Aioller, Herodotos'a göre, Kaikos Vadisi'ni kendilerine yurt edinerek on iki kent kurmuşlardır: *Kyme, Larissa, Neonteikhos, Temnos, Killa, Notion, Aigirossa, Pitane, Aigiai, Myrina, Gryneia* ve *Smyrna*. Bir dinsel-siyasal birlik altında toplanan bu on iki kent dışında, Aioller kuzeyde ayrıca *Antandros, Assos, Kebren, Gargara, Ilion, Neandreia* ve *Skepsis* gibi bazı kentler de kurmuşlardır. Çalışmamıza konu olan Pergamon antik kenti de Hellen göçmenlerin yurt edindikleri Teuthrania⁴⁰ denen verimli Kaikos Vadisi'nde, aynı adı taşıyan ırmak (Kaikos/Bakırçay) ve kolları Keteios (Kestel Çayı) ile Selinus'un (Bergama Çayı) birleştiği yerde Kaikos Vadisi'ne tümüyle hâkim bir mevkiide kurulmuştur (Sevin, 2001, s. 52; Malay, 1992, s. 8).⁴¹ Kentin bulunduğu bölge, Klasik Çağ'da Mysia olarak bilinmekteydi. Mysia Bölgesi,⁴² günümüzde yaklaşık olarak Balıkesir ilinin tümünü, Manisa ilinin kuzey, İzmir

³⁸ Batı Anadolu kent devletlerinin idari yapıları ve gelirleri hakkında bkz., (Magie, 2003, ss. 9-23).

³⁹ İÖ 323 yılının 10 Haziran'ında (veya 13 Haziran'da) yaşamını yitirmiş. Bkz., (Arrianus, 2005, VII, 24-27; Plutarkhos, 76-77); Diodoros, XVIII.2.1).

⁴⁰ Pausanias, Pergamon'a önceleri Teuthrania dendiğini yazmaktadır. Bkz., (Pausanias, I, 4.5).

⁴¹ Pergamon, doğu-batı yönünde Kaikos Irmağı'nın kat ettiği bir graben vadisinin kıyısında bulunmaktadır. Kaikos, yatağı boyunca gidildiğinde yüksek bölgelere kesintisiz ulaşımı sağlayabilecek kadar içeriye uzanmaz. Kaynakları, denizin 100 km kadar uzağında, doğu trafiğini engelleyen bir dağ silsilesinin önünde bulunur. Bu nedenle, hemen güneyden geçen ve denize ulaştığı yerde Smyrna'nın bulunduğu Hermos Vadisi ile orta kesimde yer alan Sardeis, doğu-batı ulaşımını kendisine çeker. Güneydoğuda Thyateira (Akhisar) üzerinden Hermos Vadisi'ne her zaman kolayca ulaşmak mümkün olduğundan, Pergamon bugünkü gibi, eski çağlarda da büyük ulaşım yollarının biraz kenarında kalmıştır. Pergamon'un doğası için bkz., (Radt, 2001, ss. 15-19).

⁴² "Mysia, iç kısımda Olympene'den Pergamene'ye ve Kaikos adını taşıyan ovaya kadar uzanan bir alanı kaplar ve bu nedenle Ida Dağı ve Katakekaumene arasında uzanır." Bkz., (Strabon, XII.8.12).

ilinin kuzeybatı, Bursa ilinin güneybatı, Kütahya ilinin batı ve Çanakkale ilinin de doğu uç bölümünü kapsamaktadır. Adını İÖ 1.200 yıllarında Küçük Asia'ya Thrakia ve Boğazlar üzerinden girmiş bir Thrak boyu olan Mysler'den almış olan bu bölge, genel olarak doğuda Phrygia, güneyde Aiolis ve Lydia, batıda Troas ve Ege Denizi, kuzeydoğuda da Bithynia bölgeleriyle komşuydu. Kolaylıkla çizilebilen bu genel şemaya karşılık bölge kendi içinde çeşitli yörelere bölünmüş⁴³ olup Pergamon kenti, bölgenin güneybatı ucunda, kendi adıyla anılan Pergamene (Strabon, XII.8.7; XII.8.12) yöresinde bulunmaktaydı.

Magie, günümüzde İzmir ili sınırlarında yer alan, UNESCO tarafından 2014 yılında Dünya Miras Listesi'ne dâhil edilmiş olan antik Pergamon kentini, satırlarına şöyle yansıtmıştır: “*Ege Denizi'nden yaklaşık 26 km uzaklıkta, geniş ve bereketli Kaikos (Bakırçay) Irmağı vadisinin kuzey kıyısına hâkim, üzerinde Bergama kalesinin yer aldığı büyük bir kaya kütlesi yükselir. Doğuda ve batıda, kuzeydeki dağlardan inen ve ırmağı besleyen su kaynaklarının derin ve sarp vadileri ile çevrilmiş olan ve çevresindeki yüksekliklerden de en az bir o kadar derin çukurluklarla ayrılan bu kale, güneyi dışında tırmanılmaz nitelikteydi. Güney yönde, kademeli bir şekilde aşağıdaki düzlüğe inen kayalık teraslar üzerinde ise kent gelişmiştir* (Magie, 2001, s. 1).”⁴⁴

Pergamon adı, çok eskidir ve olasılıkla Doğu Akdeniz Havzası'nda özellikle de yer adlarında iz bırakan, Hellence öncesi bir dile aittir. “Pergamon” ya da “Pergamos”, “kale” veya “müstahkem mevki” demektir (Radt, 2001, s. 21; Mansel, 1999, s. 18).⁴⁵ Kent, bu adı mitolojik anlatıya göre, *ktistes*i yani kurucu kahramanı Pergamos'tan almıştır. Pergamos, Troia kahramanı Akhilleus ile Skyros kralı Lykomedes'in kızı Deidameia'nın oğlu Neoptolemas ile Mysia'daki Thebai kentinin kralı Eetion'un kızı Andromakhe'nin en küçük oğludur. Efsanenin bu versiyonuna göre, annesiyle birlikte Asia'ya gelen Pergamos, Teuthraina şehrinin kralı Areios'u düelloda öldürmüş, sonra da onun yerine geçerek kente kendi adını vermiştir. Başka bir tradisyonda ise, onun, komşularının saldırısına uğrayan Gyrnos'un yardımına geldiği anlatılır. Bu Gyrnos, Eurypylos'un oğlu, dolayısıyla da Telephos'un torunuydu. Gyrnos, Pergamos'u ödüllendirmek için kentlerinden birine Pergamon adını vermiştir (Grimal, 1997, s. 629).⁴⁶ Sonuç olarak, Attaloslar krallığının başkenti Hellenistik Pergamon kentinin adı bu şekilde açıklanabilmektedir.

Yazılı belgelerde, ilk kez İÖ 4. yüzyılın başlarında Ksenophon'un eserlerinde karşımıza çıkan kentin bilinen en eski tarihi, gerçekleştirilen kazı ve araştırmalar⁴⁷ sonucunda Tunç Çağı'na kadar uzanmaktadır. Demek ki, Pergamon bu dönemden itibaren kesintisiz bir şekilde yerleşime

⁴³ Bunlardan üçü, kuzeyden güneye doğru Apolloniatis (Apolyont-Ulubat) Gölü ile Simav Gölü arasında uzanıyordu. Dağlık bir yapıya sahip olun bu yöreler, bölgenin en doğu ucunda, Phrygia sınırındadırlar. Bunlardan Olympene, adını hemen kuzeyindeki Olympos Dağı'ndan alır; Yukarı Makestos Vadisi ve Simav Gölü Havzası ile olasılıkla daha da güneyi ise büyük çapta, adı Mys oymağı Abbaiter'den alan Abbaitis yöresini kapsar; bu ikisi arasında da Abrettene uzanmaktadır. Olympos'un güneybatısından Kaikos çığırına doğru uzanan bu yöredeki boylar sonraları iç kesimlere doğru itilmiş olan eski Mysia halkının kalıntılarıdır. Bunlardan Abbaitis, doğudan büyük çapta, Epiktetos ile ilişkiliydi. Nitekim Büyük İskender sonrası dönemde Abbaitis ve Epiktetos yörelerinin halkları çoğu kez beraberce anılmışlardır. Bkz., (Sevin, 2001, ss. 46-47).

⁴⁴ Ayrıca bkz., (Rostovtzeff, 1930, s. 590; Hansen, 1953, ss. 210-212; Radt, 2001, s. 15vd).

⁴⁵ Gerçekten de Pergamon kenti, Kaikos Vadisi'ne tamamen hâkim olan tahkimatı yüksek bir dağ yamacındaki taraçalar üzerine inşa edilmiş olup bu yönüyle de Hellenistik Anadolu kent mimarisinin en güzel örneklerinden biridir.

⁴⁶ Ayrıca bkz., (Radt, 2001, s. 21; Pekman, 1970, ss. 25-26).

⁴⁷ Arkeolojik araştırmalara göre, Pergamon'daki en eski buluntular İÖ 7. yüzyıl başlarına (ya da 6. yüzyıl başına) tarihlenmiştir. Fakat keşfedilen seramik parçalarına göre, Pergamon'un içinde bulunduğu çevredeki iskânın tarihi İÖ 3. binyıla kadar geri gitmektedir. Bu noktada, Pergamon'da gerçekleştirilen kazı çalışmaları, yüzey araştırmaları ve restorasyon faaliyetleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz., (Radt, 2001, ss. 51-59). Ayrıca bkz., (Hesselmeyer, 1885). Pergamon'u kazanlar için bkz., (Radt, 2001, ss. 307-327).

tabi olmuş ve Attaloslar Hanedanlığı'nın kurucusu olan Philetairos ile birlikte de parlak bir geleceğe sahip olmuştur.

O halde yukarıdaki bu anlatımdan şu sonucu çıkarabiliriz: Pergamon'a ilişkin ilk yazılı bilgi, Anadolu'daki Pers hâkimiyeti dönemine aittir. İÖ 5. yüzyılın sonu ve 4. yüzyılın başlarında yaşayan Atinalı Ksenophon'un "*Anabasis*" adlı eserinde yer alan bilgiye göre (Ksenophon, 2001, VII.8.17),⁴⁸ Kaikos Vadisi'ne hâkim yüksek bir tepede inşa edilen Pergamon, İÖ 5. yüzyılın sonunda Eretrialı Gongylos ailesinin elindeymiş. Eklemek gerekir ki, Gongylos Eretrialı olduğu için Pergamon yerlisi değil. Olasılıkla Eretria'nın Persler tarafından ele geçirilmesinden sonra İÖ 499'da Pergamon'a gelmiş yani Pergamon, Gongylos'a Eretria'nın ele geçirilmesinde verdiği destek karşılığında Pers Büyük Kralı I. Dareios tarafından hediye edilmiştir (Ksenophon, 2001, II.1.3 ve VII.8.17.). Ancak hemen belirtelim ki, Ksenophon'un Pergamon'a uğradığı İÖ 399 yılında (Ksenophon, 2001, VII.8.8)⁴⁹ Gongylos hayatta değildi. Fakat karısı Hellas, iki oğluyla birlikte Pergamon'da hüküm sürüyordu. *Anabasis*'e göre, Hellas tarafından Pergamon'da misafir edilen Ksenophon ile emrindeki paralı Hellen askerleri, Gongylos ailesinin verdiği destek ile Asidates'i yenmiştir (Ksenophon, 2001, VIII.8.1-24).⁵⁰ Yine yazarın bir başka eserinden öğreniyoruz ki, Pergamon'a gelen ve Mysia bölgesinin tümünü ele geçiren Spartalı komutan Thibron, Gongylos ailesinin Pergamon'daki hükümranlığına dokunmamış, aile Persler tarafından kentten kovulmuş olduğu İÖ 386 yılına kadar Pergamon'da hüküm sürmüştür (Ksenophon, 1999, V.1.31).⁵¹

Magie'den alınan bilgiye göre, bugünkü şekliyle İS 2. yüzyıldan tarihlenen bir Pergamon "Kroniğine" göre, İÖ 4. yüzyılda Pergamon, Mysia satrabı Orontes tarafından Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'e karşı isyanı sırasında ele geçirilmiş, fakat daha sonra onun tarafından III. Artakserkses'e teslim edilmiştir (Magie, 2001, s. 80, dn. 2; Malay, 1992, s. 12; Kaya, 2019, s. 161). Kroniğin anlattığına göre, bir başka önemli nokta da 4. yüzyılda Arkhias diye birisinin daha sonra kentin *eponym* memuru olacak, yıllık olarak seçilmiş bir *prytanise* sahip Hellenik tipli yerel bir yönetim kurmuş olmasıdır.⁵²

Görülüyor ki, Pergamon'un yazılı tarihi Pers Kralı Dareios ile büyük oğlu Kserkses'in Aşağı Kaikos Vadisi'nde Hellas'tan göç eden sürgünlere toprak bağışladıkları İÖ 5. yüzyıla kadar inmektedir. İÖ 400'de onların ardılları tarafından yönetilen kent, Kyros'un yenilgisi ve ölümünden sonra Ksenophon ve onun geri götürdüğü askerlerince ziyaret edilmiş. Bu anlatımdan hareketle kesin olarak bir sonuç çıkartacak olursak, bu eski isyancılar tarafından oluşturulan ve daha sonra Ege sahilindeki komşu Hellen *polis*leri ile olan yakın ilişki dolayısıyla beslenen Hellen geleneği, Pergamon'un Hellas ile bir bağı olduğu iddiasına da yol açmıştır. Nitekim bu iddia, daha sonra kahraman Herakles'in oğlu Telephos'u ülkenin eski bir kralı olarak gösteren mitosun ortaya çıkması ile de destek bulmuştur (Magie, 2001, s. 2, 81, dn. 3).⁵³ Ancak burada şu gerçeğin altını çizmekte fayda var. Pergamon'un gerçekten önemli bir konuma ulaşması, İÖ 4. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından ele geçirilişinden sonraki birkaç yılın sonucudur. Geleneksel anlatıma göre İskender, İÖ 334 baharında Anadolu'ya geçmiş, Perslerle ilk karşılaşması Granikos (Biga Çağı) yakınında olmuştur. İskender'in uyguladığı taktik sonucunda da Persler kesin bir yenilgiye uğratılmıştır. Tek bir cümle ile özetlemek gerekirse, Granikos Savaşı ile Anadolu'nun kapısı İskender'e açılmış. Böylece daha önce Pers hâkimiyeti

⁴⁸ Ayrıca bkz., (Malay, 1992, s. 10; Kaya, 2019, s. 160).

⁴⁹ Ayrıca bkz., (Magie, 2001, s. 80, dn. 2).

⁵⁰ Ayrıca bkz., (Kaya, 2019, s. 161).

⁵¹ Ayrıca bkz., (Malay, 1992, s. 12; Kaya, 2019, s. 61).

⁵² Bkz., (OGIS 264; Magie, 2001, s. 80, dn. 2).

⁵³ Herakles ile Arkadia prensesi Auge'nin oğlu olup Ege Denizi'nin karşı yanına bir sandık içinde taşındıktan sonra Mysia kralı Teuthras tarafından evlat edinilen Telephos'un mitosunu için bkz., (Strabon, XIII.1.8, XIII.1.69). Ayrıca bkz., (Grimal, 1997, ss. 771-773). Mitosun gelişmiş şekline göre, Telephos Pergamon kralı olmuştur.

altında bulunan Pergamon da diğer Batı Anadolu kentleri gibi İskender tarafından ele geçirilmiş ve daha sonra Pers kralının Rhodoslu komutanı Memnon'un karısı Barsine'ye verilmiştir. Barsine, bu kentte İskender'den olan oğlu Herakles ile 20 yıl kadar hüküm sürmüştür. Ancak İÖ 323'te yapılan Babil toplantısında, Herakles yasal olmayan bir ilişki sonucunda dünyaya geldiği için halefler (ya da *diadokhoslar*) tarafından kral ilan edilmesi uygun bulunmayarak Pergamon'dan geri çağrılarak öldürtülmüştür (Malay, 1992, s. 13; Kaya, 2019, s. 161).

İmparatorluk, Büyük İskender'den sonra, Babil'de bir devlet konseyi oluşturan komutanlar (halefleri ya da *diadokhoslar*) arasında pay edilmiştir.⁵⁴ Pergamon da İskender zamanında "Phrygia satrabi" ve İÖ 321 yılında komutanlar arasındaki anlaşma ile doğu ordularının başkomutanı olan "Tek Gözlü" (Monophthalmos) lakaplı Antigonos'un yönetimi altına girmiştir. İÖ 301 yılına kadar Antigonos Monophthalmos'un egemenliğinde kalan Pergamon, Antigonos'un İskender'in başka bir komutanı ve o sırada Thrakia kralı olan Lysimakhos ile karşı karşıya geldiği Ipsos Savaşı'nda⁵⁵ ölmesi üzerine, bu kez de Batı Anadolu'nun yeni kralı olan Lysimakhos'un yönetimi altına girmiştir. Thrakia kralı Lysimakhos, Ipsos Savaşı'ndan bir yıl önce (İÖ 302) ordusu ile Anadolu'ya geçerek önce bazı Hellespontos kentlerini zapt etmiş, sonra Antigonos'un Phrygia'daki müstahkem bir kenti olan Synnada'yı (Şuhut) kuşatmış, Makedonali komutan Dokimos tarafından kent ile birlikte Antigonos'un 9.000 *talantalık* hazinesi Lysimakhos'a savaşız teslim edilmiştir. Lysimakhos da Dokimos tarafından kendisine teslim edilen 9.000 *talantalık* hazineyi muhafaza etmesi için Dokimos'un bir subayı olan Philetairos adında bir Paphlagonialıyı görevlendirmiş ve ona Pergamon kalesini vermiştir (Malay, 1992, ss. 14-15; Magie, 2001, ss. 3-4; Radt, 2001, s. 25; Kaya, 2019, s. 162).

Böylece Pergamon'u Hellenistik Çağ'ın en önemli siyasal merkezlerinden biri haline getirecek sürece de girilmiş oldu. Nitekim adını Philetairos'un babası Attalos'tan alan "Attalos (Attaloslar ya da Attalidler) Hanedanı" (İÖ 283-133) Pergamon'da Batı Anadolu'nun büyük güçlerinden biri haline gelmiş ve 150 yıl kadar da hüküm sürmüştür. Hatta bu krallık, sülalenin sonuncusu III. Attalos'un vasiyetiyle İÖ 133'te Roma'nın egemenliğine girerek Anadolu'daki Roma yönetiminin de köşe taşı olmuştur (Magie, 2001, s. 1). Hellenistik Çağ'ın büyük devletlerine göre küçük ve "orantısız" bir krallık olan Pergamon, başında Makedon asıllı olmayan bir hanedan bulunan tek Hellenistik krallıktır, ama sonraki yüzyıllarda uluslararası politikalarda önemli bir rol oynayamayacağı başaracaktır.

Lysimakhos, yaklaşık 20 yıllık bir saltanattan sonra, İÖ 281 yazında, eski müttefikinin zengin krallığını elde etmeyi çok isteyen Seleukos'un saldırısına uğramış ve o sırada her ikisi de yaşlı olan iki rakibin orduları Hermos (Gediz) Irmağı'nın kuzey kıyısına yakın olan Kurupedion Ovası'nda karşı karşıya gelmiştir.⁵⁶ Kurupedion'da yapılan savaş, 70 yaşındaki I. Seleukos'un zaferiyle son bulmuş, yaşamını savaşta kaybeden 75 yaşındaki Lysimakhos'un krallığı ve sahip olduğu her şey artık Syria Kralı I. Seleukos'un olmuştu. Öte yandan, bir süre Lysimakhos'a sadık kalan fakat sonradan ayaklanarak Seleukos tarafında yer almış olan Philetairos, Pergamon kalesindeki konumunu koruyarak ve orada muhafaza etmekte olduğu 9.000 *talantalık* hazineye

⁵⁴ MÖ 323 yılında Büyük İskender'in ölümüyle birlikte, komutanlarının (*Diadokhoi*) birbirleriyle olan iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelenin sonunda; Mısır'da Ptolemaioslar, Ön Asya'da Seleukoslar ve Makedonya'da Antigonoslar olmak üzere üç büyük Hellenistik Krallık ortaya çıkmıştır.

⁵⁵ Ipsos Savaşı, Magie'nin de yazdığı üzere, Plutarkhos'un *Demetrios 28vd*'de (Plutarkhos, 1959a, s. 28vd) anlatılmakta ve yine Plutarkhos'un *Pyrrhos 4.3* (Plutarkhos, 1959b, 4.3) ile Arrianus'un *Anabasis Alexandrou VII.8.5*'de (Arrianus, 2005, VII, 8.5) sözü geçmektedir. Bununla birlikte bu kaynaklarda yerle ilgili hiçbir bilgi verilmemektedir ve bilinen her şey Appianus'un *Syriake 55*'de (Appianus, 1912-1913, 55) bu yerin Phrygia'da olduğu ifadelerinden çıkmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz., (Magie, 2001, s. 82, dn. 4).

⁵⁶ Bu savaşın yapıldığı ova açıkçası Hermos'un kuzey kıyısındaki ırmak ile onun kolu olan Phrygius arasında yer alan "Kuru" *pedion* [(Κόρον) ya da "Koru" (Κόρον) Πεδίον]'dur. Bkz., (Strabon, XIII.4.5, 13). Ayrıca bkz., (Magie, 2001, ss. 82-83, dn. 5).

sahip olmaya devam ederek ödülünü almıştır (Strabon, XIII.4.1; Pausanias, I.10.4).⁵⁷ Bir başka deyişle, Lysimakhos'a karşı olan ihaneti ve Seleukos'un Kurupedion'daki zaferi Philetairos'a Pergamon'un sürekli sahipliğini sağlamıştır. Artık Batı Anadolu'da yaklaşık bir yüzyıl kadar sürecek olan Syria egemenliği başlamış, Philetairos da yönetimindeki Pergamon'da ülkenin yeni efendisi olan Seleukos'un onuruna sikke basarak yeni duruma uyum sağlamada hiç güçlük çekmemiştir.⁵⁸ Ancak ne var ki, Syria kralının da İÖ 281 yılında yapılan Kurupedion Savaşı'ndan sonraki ömrü uzun olmamış, yaklaşık yedi ay sonra Seleukos, gitmiş olduğu Thrakia'da Lysimakheia kentinde öldürülmüştür (İÖ 280).⁵⁹ Philetairos, yeni Syria kralının hoşgörüsünü kazanmak için Seleukos'un cesedini katil Ptolemaios Keraunos'tan⁶⁰ yüksek bir bedel ödeyerek satın alarak Pergamon'a götürmüş ve orada düzenlediği uygun bir cenaze töreniyle cesedi yaktıktan sonra küllerini Seleukos'un oğlu I. Antiokhos'a göndermiştir (Appianus, 1912-1913, 63).⁶¹ Philetairos bu inceliğiyle yeni Syria kralı I. Antiokhos arasındaki dostluğu pekiştirmiş hatta bunu göstermek için de bu tarihten sonra darp edilen kent sikkelerinde Syria krallarının hem adlarına hem de portrelerine yer vermiştir. Aradaki bu bağ, Philetairos'un yeğeni Attalos'un Antiokhos'un genç kardeşi Akhaios'un kızıyla evlenmesiyle daha da kuvvetlenmiş. Böylece Philetairos gücünü Pergamon etrafındaki topraklar üzerinde yayabilmiş, zira ismen değilse bile uygulamada epeyce büyük bir krallığın egemeni olmuş (Magie, 2001, s. 6; Kaya, 2019, ss. 163-164). Kaya'nın da yazdığı üzere, İÖ 275 yılından itibaren darp ettiği sikkelerde de Kral Seleukos *lejantı* ile birlikte kendi adına da yer vermeye başlamıştır (Kaya, 2019, s. 164).⁶²

Görülüyor ki, Thrakia kralı Lysimakhos'un subayı Philetairos, Pergamon'da muhafaza edilmek üzere kendisine bırakılan hazinenin kendi hakkı olduğunu düşünmüş ve 9.000 *talantalık* hazineyi en iyi şekilde değerlendirerek İÖ 383-263 yılları arasındaki 20 yıllık hükümdarlığı döneminde Hellenistik Çağ'ın dengeleri açısından çeşitli sonuçların doğmasına neden olmuştur.

Söz konusu hazine, doğrusunu söylemek gerekirse, Philetairos tarafından Kale Dağı'ndan görülebilen merkezi Kaikos Vadisi'ni ve onu sınırlayan dağ zincirinin yamaçlarını kapsayan Pergamon'da kurduğu hanedanı için en iyi şekilde değerlendirilmiştir: Pergamon kenti yeni surlarla kesin bir biçimde genişletilmiş, Yukarı Kale'de pek çok yapı inşa ettirilmiştir.⁶³ Ayrıca antik kaynaklarda, adı Philetairos diye geçen kent bölgesinde de pek çok inşaat yapılmıştır. Pergamon'un güneyinde, karşı tarafta bulunan Aspordenon Dağı (Yund Dağı) tepelerinde Meter

⁵⁷ Ayrıca bkz., (Malay, 1992, s. 15; Magie, 2001, s. 6; Radt, 2001, s. 25; Kaya, 2019, s. 163).

⁵⁸ Philetairos eline geçen hemen hemen her fırsatı değerlendirmiştir. Makedonia, Thrakia ve Anadolu arasındaki güç dengeleri, kuvvetli bir yönetim tarafından sağlanmış olmadığından, elindeki mevcut gümüş hazinesi ile kendisini, Pergamon'un hükümrani ilan edebilirdi. Önce Lysimakhos adına ve üzerinde Büyük İskender'in resmi bulunan sikkeler kestirdi. Bkz., Radt, a.g.e., s. 26, res. 5a. Seleukos'un Lysimakhos'a karşı kazandığı zaferden sonra Philetairos, muzaffer hükümdar Seleukos'un adını taşıyan bir seri para darp ettirdi. Bkz., Radt, a.g.e., s. 27, res. 5b. Seleukos'un ölümünden sonra ise tekrar İskender portreli para kesimine geri dönmüştür. Ayrıca bkz., (Malay, 1992, s. 17).

⁵⁹ İÖ 280'e gelindiğinde İskender'in komutanlarından hiçbiri artık hayatta değildir. Bu arada üç büyük krallık oluşmuştur ve bunlara bir dördüncüsü de eklenecektir. Kurupedion ile Roma'nın müdahalesi arasında geçen yaklaşık altmış yıllık süreye "imkânsız istikrar" dönemi adı verilmiştir. İstikrar vardır, çünkü bu yıllarda dışarıdan fazla müdahale olmadan ve büyük siyasi değişimler olmadan krallıklar arasında bir denge "sistemi" kurulurken bir yandan da Hellenistik Çağ'a özgü ekonomik, toplumsal ve kültürel özellikler giderek pekişir. İmkânsızdır, çünkü böyle bir istikrar aslında oldukça kırılgandı, sürekli tehdit altındadır ve sorgulanır; Hellenistik krallar çok geniş topraklar üzerinde mutlak hâkimiyete sahiptir, ama merkezkaç güçlerin tamamı üzerinde etkili bir kontrol sağlamaya uygun bir mekanizmaya sahip değildir. Bkz., (Bettalli, 2019, s. 199).

⁶⁰ Seleukos, Makedonia tahtını ele geçirmiş olan, Mısırlı I. Ptolemaios'un büyük oğlu Ptolemaios Keraunos tarafından öldürülmüştür. Öldürüldüğü tarih için ayrıca bkz., (Magie, 2001, s. 83, dn. 6).

⁶¹ Ayrıca bkz., (Malay, 1992, s. 17; Magie, 2001, s. 6; Kaya, 2019, s. 163).

⁶² Sikkeler konusunda bkz., (Newell, 1936, ss. 1-34).

⁶³ Kentin kuruluşu, kent surlarının geliştirilmesi ve kalenin kuruluşu düzeni konularında daha detaylı bilgi için bkz., (Radt, 2001, ss. 51-77).

Aspordene için kurulan tapınak,⁶⁴ yeni Philetaireia surlarının hemen yakınındaki kardeşi Eumenes ile beraber anneleri onuruna, oğul sevgisinin bir kanıtı (ve aynı zamanda siyasi bir gösteri) olarak yaptırılan Demeter Kutsal Alanı,⁶⁵ söz konusu yapılarıdır. Eklemek gerekir ki, Philetairos bu muazzam serveti (ya da Lysimakhos'un hazinesini) siyasi nüfuz kazanabilmek amacıyla da kullanmış; yakın çevresindeki kentler kadar Propontis'te önemli bir stratejik konuma sahip Kyzikos hatta Delphoi gibi kent bilicilik merkezine bile çeşitli bağışlar yapmıştır. İşte, onun bu tür yardımlarından nasiplenen kentlerden biri de bizim bu çalışmamızın esas konusunu oluşturan Kyme kenti olmuştur.

Bu noktada sormamız gereken soru, kimdir bu Philetairos?

Şimdi, önümüzdeki birkaç sayfada önce Strabon'un pasajlarına yansıyan bilgiler ışığında bu soruya yanıt vermeye, daha sonra da çalışmamızın esas bölümünü oluşturan Kyme kentine yapılan silah yardımını konu olan yazıtlar ışığında Kyme-Pergamon ilişkisini açıklamaya çalışalım.

"(...) Büyük İskender'in haleflerinden olan Agathokles'in oğlu Lysimakhos'un hazinesini koruduğu yeri. Pergamon halkı dağın tepesinde iskân edilmişti; koni şeklinde olan dağ dik yamaçlıydı. Bu dağın ve dokuz bin talanton'a varan hazinenin korunması, çocukluğundan beri hadım olan Tieion'lu Philetairos'a verilmişti. Çok kalabalık bir cenaze töreninde dadısının kucağında bulunan bebek Philetairos, sıkıştırılmaktan ötürü hadım olmuştu. O, çok iyi yetiştirilmiş olduğundan bu güvene layık oldu. Bir süre Lysimakhos'a sadık kaldı. Fakat ona iftira eden Lysimakhos'un karısı Arsinoe'yle arasında anlaşmazlık vardı. Bu yüzden Philetairos Pergamon'un ayaklanmasına neden oldu ve fırsatlardan yararlanarak kenti yönetti. Çünkü, bu sırada içişleriyle bunalmış olan Lysimakhos, oğlu Agathokles'i öldürtmek zorunda kalmış ve Seleukos Nikator ülkeyi işgal ederek onu tahttan indirmiş; fakat sonradan kendisi de Ptolemairos Keraunos tarafından ihanete uğrayarak öldürülmüştür. Bu karışıklıklar sırasında Philetairos genel olarak çevresindekilere veya güçlülere her durumda hizmet ederek, dostluk ve vaatlerle kaledeki egemenliğini sürdürmüştü ve böylece yirmi yıl hazinenin ve kalenin hâkimi olmuştur.

Onun iki erkek kardeşi vardı. Büyüğü Eumenes küçüğü Attalos'tu. (...) (Strabon, XIII.4.1-2)"

Philetairos hakkında bildiklerimiz, Antik Çağ'ın ünlü coğrafyacısı ve tarihçisi Amaseialı Strabon'un burada aktardığından daha fazla değildir.

Buraya kadar anlatılanlara ve Strabon'un pasajlarına dayanarak, okuyucularımıza burada Philetairos hakkında şu bilgileri vermek yerinde olacaktır. Thrakia Kralı Lysimakhos'un Pergamon'daki hazinesini korumak üzere görevlendirilmiş olan Philetairos, Karadeniz'in güney sahilindeki Tieion (Filyos-Hisarönü) kentinde doğmuştur. Adına bakılırsa, babası Attalos'un Makedonia kökenli biri olduğunu söylemek mümkündür. Annesi ise Boa adındaki Paphlagonialı bir kadındır. Philetairos, Strabon'a göre, henüz bebekken geçirdiği bir kaza sonucu hadım olmuş, belki de bu nedenle yaşamı boyunca hiç evlenmemiştir. Hatta bize öyle geliyor ki, bu nedenle efendisi tarafından hazinenin sadık bir bekçisi olarak da düşünülmüştür. Kendisine emanet edilen hazineyi titizlikle koruyan Philetairos, Lysimakhos'a sadık kalmış, ancak kralın karısı tarafından iftiraya uğrayınca bunu fırsata çevirerek çok zeki ve maceracı olduğu için I. Seleukos'un Lysimakhos'un ülkedeki egemenliğine son vermek amacıyla Anadolu'da görüldüğü zaman, efendisinin davasını terk ederek kaderini istilacı ile birleştirmiştir.

⁶⁴ Pergamon kentinin 30 km güneyinde uzanan Yund Dağı'nın en yüksek nokta ve aynı zamanda Ana Tanrıça Kutsal Alanı, günümüzde Mamurt-Kale olarak bilinmektedir. Mamurt-Kale Meter Aspordene kültü, kutsal alanı ve tapınımına dair kanıtlar için bkz., (Üreten, 2007, ss. 211-222; Üreten, 2011, ss. 95-106).

⁶⁵ Demeter Tapınağı-Kutsal Alanı için bkz., (Radt, 2001, ss. 178-184). Philetairos, bu tapınağı kardeşi Eumenes ile beraber anneleri Boa onuruna, oğul sevgisinin bir kanıtı ve aynı zamanda siyasi bir gösteri olarak yaptırmıştır. Bkz., (Üreten, 2004, ss. 251-261).

Bu ihanet ve Seleukos'un İÖ 281 yılındaki zaferi, Philetairos'a Pergamon'un sürekli sahipliğini sağlamış, Syria krallarıyla olan aralarındaki bağı daha da kuvvetlendirmiş. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Seleukos'un küllerini I. Antiokhos'a vermek ve yeğeni Attalos ile Antiokhos'un kardeşi Akhaios'un kızını evlendirmesi, Philetairos'a gücünü Pergamon etrafındaki topraklar üzerinde yayabilme ve ismen değilse bile uygulamada epeyce büyük bir krallığın egemeni olmayı sağlamıştır. Ayrıca Propontis'in Anadolu sahilinde, Hellespontos ve Ege'de sıralanmış Hellen kentleriyle yakın ilişkiler de kurmuştur. Bir başka deyişle, Hellenistik dünyada kendisine onurlu bir mevki sağlamak amacıyla, armağanlar ve birtakım ödüllerle Anadolu kent devletlerinin dostluğunu kazanacak kadar zeki bir kral olmuştur. Sonuçta da Ön Asya'nın kuzey kıyılarına yakın olağanüstü bir savunma konumuna sahip bir kale olan Pergamon kentini elde ederek 20 yıllık iktidarında başında Makedon asıllı olmayan bir hanedan bulunan tek Hellenistik krallığı kurmuştur. Philetairos, tek bir cümle ile özetlemek gerekirse, Pers hâkimiyeti altında doğmuş, Doğu adetleri doğrultusunda hadım edilmiş (?) olup Makedon komutanların hizmetine girerek adetlerini benimseyen, Pers kültürüyle yeni Hellen-Makedon hâkimiyeti arasında yer alan karmaşık bir şahsiyettir. Kurduğu Pergamon Krallığı ise sonraki yüzyıllarda uluslararası politikalarda önemli bir rol oynamayı başaracak, Hellenistik Çağ'ın büyük devletlerine göre, küçük ve orantısız bir krallıktır. Ancak olağanüstü istikrarı ise Pergamon Krallığı'nın en güçlü yönlerinden biridir.

Krallık Dönemi'nden önceki Hellenistik Pergamon Krallığı'nın Hanedanlık Dönemi Philetairos⁶⁶ iktidarı kent tarihi ile ilgili olaylar ve durumlar kaba hatlarıyla bu şekilde izlenebilmektedir. Şimdi, çalışma konumuza, Hellenistik Çağ'da Kyme ile Pergamon Krallığı arasında yaşanan diplomatik ilişkiye geçebiliriz.

Kyme-Pergamon İlişkisi

Hatırlanacağı üzere, İskender'in İÖ 323'teki ölümüyle krallığındaki veraset meselesi çok karmaşık bir mesele haline gelmiş ve İskender'in olası halefleri yani komutanları arasında iktidarı ele geçirme amaçlı şiddetli bir çatışma dönemi başlamıştır. Makedon seçkin sınıfı içerisindeki söz konusu mücadele, İÖ 323'ten 281'e kadar yaklaşık 40 yıldan uzun sürmüştür. Bu süre, geleneksel anlatıma göre "*Diadokhoslar*"⁶⁷ (Halefler) ve "*Epigonoslar*"⁶⁸ (İkinci Kuşak Halefler) dönemleri olarak ikiye ayrılır. Birincisi İskender'in komutanları arasında İÖ 301'e kadar süren mücadeleler

⁶⁶ Nitekim gerek antik kaynaklardan gerekse modern kaynaklardan anlaşılmaktadır ki, Pergamon Krallığı'nın 150 yıllık tarihi (İÖ 283-133) iki ana evreden oluşmaktadır. I. Hanedanlık (Dynasteia) Dönemi: Philetairos (İÖ 283-263), I. Eumenes (İÖ 263-214). II. Krallık (Basileia) Dönemi: I. Attalos *Soter* (İÖ 241-197), II. Eumenes *Soter* (İÖ 197-159), II. Attalos *Philadelphos* (İÖ 159-138) ve III. Attalos *Philometor Euergetes* (İÖ 138-133). Demek ki krallığın ömrü boyunca sadece dört tane kralı olmuştur. Bkz., (Malay, 1992; Magie, 2001; Radt, 2001, ss. 25-38; Kaya, 2019, ss. 160-186).

Tüm bu tarihi kaynaklara dayanarak şu gerçeğin altını çizmekte fayda vardır: Pergamon Krallığı, İskender sonrası yaklaşık 300 yıllık bir süreci kapsayan Hellenistik Çağ'ın Anadolu topraklarında ortaya çıkmış 150 yıllık (İÖ 283-133) hâkimiyeti ile bilim, sanat ve kültür alanında öne çıkmış bir krallıktır. Başka bir deyişle, günümüzden yaklaşık 2300 yıl önce Anadolu topraklarının batısında İzmir'in Bergama ilçesinden insanlık tarihinin karanlıklarına bilim, kültür, sanat ve siyaset gibi konularda bir ışık olarak doğup Hellenistik kültürün en önemli merkezi olmuştur.

⁶⁷ Siciliyalı Diodoros ve Iustinus'un eksiksiz anlatımları, Arrianus'un bölük pörçük anlatımı ve Plutarkhos'un çeşitli biyografileri (*Eumenes*, *Phokion* ve *Demetrios*) ile sayısız yazıt örneği sayesinde hakkında ayrıntılı bilgi edinebildiğimiz bu dönem hakkında genel bir bilgi için bkz., (Ferrucci, 2018, ss. 190-196).

⁶⁸ Antigonos hanedanının Makedonia'da hâkimiyet sağlamasıyla, İskender'in imparatorluğunun küllerinden doğan, iktidarın baştan tanımlandığı o karmaşık dönem sona erer. Sonuçta Makedoniali fatihin planlarından uzak bir noktaya ulaşılacak, ama siyasi, ekonomik ve kültürel alanda verimli sonuçlar verecek olan Hellenizm adında yenilikçi bir tarih dönemi için zemin hazırdır. Söz konusu dönem için bkz., (Ferrucci, 2018, ss. 197-199).

dönemi; ikincisi ise çeşitli rakipler arasındaki konumların tanımlanıp pekiştirildiği, imparatorluğun farklı Hellenistik krallıklardan oluşumuna ve askeri güçle bireysel otoriteden kaynaklanan yeni bir ayrıcalık şeklinin giderek kendini kabul ettirmesine zemin hazırlandığı bir dönemdir.

Bu cümleden olmak üzere, çalışmamızın bu bölümünde *Epigonoslar Dönemi*'nde Kyme-Pergamon Krallığı arasında yaşanan diplomatik ilişki ele alınacaktır.

Ancak hemen belirtelim ki, konumuz açısından en dikkate değer olanı, birçok araştırmacının antik Kyme kenti ile farklı Pergamon kralları arasında ilişkiler kurmaya çalışmış olmasına karşın, artık Hellenistik Çağ Anadolu'sunda yaşanan bu ilişkinin ilk izlerinin Attaloslar Hanedanlığı'nın kurucusu Philetairos dönemine kadar götürülen yazıtların şimdi biliniyor olmasıdır. Zira aşağıda daha ayrıntılı göreceğimiz üzere, 1998 yılında Aiolia Bölgesi'nde bulunan ve Austin (Austin, 2006, ss. 398-399) tarafından 2006 yılında yayınlanarak bilim dünyasına kazandırılan iki yazıt, Hellenistik Çağ'da yaşanan Kyme-Pergamon ilişkisinin ilk izlerini İÖ 281 yılında yapılan Kurupedion Savaşı'nın hemen sonrasına, yani Attaloslar Hanedanlığı'nın kurucusu Philetairos'un ilk iktidar yıllarına kadar götürmektedir. Demek ki, elimizdeki bu yazıtlardan hareketle her ne kadar çalışmamızın konusu dışında kalmış olsa da daha sonraki dönem belgelerindeki bilgilere dayanarak Kyme antik kenti ile olan ilişkilerin I. Eumenes ile birlikte arttığını şimdiden söyleyebiliriz.

Epigrafik kaynaklar, Eskiçağ Tarihi'nde çalışmalar yapan biz araştırmacılar için oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira günümüze el yazması kopyalarıyla gelmiş olan antik edebi eserlere kıyasla doğrudan ulaşılmış olan yazıtlar, tıpkı sikkeler ve papirüsler gibi genel olarak "birincil" nitelikli kaynaklar olarak adlandırılmaktadır. Çünkü haber verdikleri olay ve durumlarla genellikle doğrudan doğruya bağlantılı ilişki içinde olmuşlardır. Değerlendirme ve yorumlama yerine yalnızca haber vermektedirler. Kendilerinden sonraki dünyadan daha çok içinde buldukları zamana yönelmişlerdir. İşte bu nedenle de ifadelerindeki doğruluk değerinin "ikincil" nitelikteki edebi kaynaklara göre daha fazla olduğu, dolayısıyla edebi eserlere göre daha tarafsız ve daha güvenilir oldukları söylenebilir. Yazıtlar, Antik Çağ'ın siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve özel yaşamının araştırılmasında kullanılabilir, tarihsel değerlendirmeye hazır kaynaklardır.⁶⁹

Yazıtlara ilişkin bu genel bilgiler ışığında, çalışmada "idari evrak" türünden de sayılan iki adet "resmi mektup" inceleneyecektir. Günümüze kadar gelen bu idari evraklar/mektuplar, niteliklerine göre *-Kyme kent meclisinin aldığı meclis kararı* ve bu karara karşılık Attaloslar Hanedanı kurucusu *Philetairos'un Kyme kentine yazdığı mektup*- iki gruba dâhil edilmektedir. Bu çerçevede Kyme kent meclisinin aldığı karar, ileride de görüleceği üzere, çıkartılan bir kararname olduğu için temel olarak uzun cümlelerden oluşmakta, içinde tarih, alınan kararın gerekçesi ve onaylanması gibi kalıplar bulunmaktadır. Kentin aldığı karar, doğası gereği gayrişahsilik özellik taşımaktadır ve üçüncü şahıs ağzından yazılmıştır. Kentin kararı olduğu için arkasında bir kişi bulunmaz. Philetairos'un yazdığı mektup ise Hellenistik Çağ kraliyet mektuplarına bir örnektir. Philetairos'un Kyme halkına ve meclisine yani kente gönderdiği bu resmi mektupta, gönderen otorite kendi adını söylemekte ve karşı tarafa selamlarını iletmektedir. Kyme kentinden elçiler bir meclis kararı getirdiği için bunu getiren elçilerin adları ile birlikte tutumları ve konuşmaları, selamlama cümlesinden sonra mektupta belirtilmektedir. Daha sonra da elçilerin kent kararını teslim ettikleri, hangi konularda konuştukları yazılmış ve dile getirilen talepler hakkında verilen karar mektupta detaylı bir biçimde açıklanmakla birlikte mektubun sonunda yazılan "*Elçiler bunlar hakkında size bilgi verecekler*" cümlesinden de yazılıdan daha fazla konunun konuşulduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Hellenistik Çağ Anadolu resmi yazışmaları çerçevesindeki kronolojik bir sıralama ile şimdi Türkçe çevirilerini vereceğimiz iki mektup sayesinde Aioli kenti olan Kyme ile

⁶⁹ Daha detaylı bilgi için bkz., (İplikçioğlu, 1997, ss. 82-99).

Hellenistik bir krallık olan Pergamon Krallığı arasında yaşanan ilişkiler kolaylıkla takip edilmektedir.

Mustafa Arslan tarafından Kurupedion Savaşı'ndan Magnesia Savaşı'na kadar olan yazışmalar çerçevesinde değerlendirilen ve Türkçe olarak yayımlanan yazıtlar şu şekildedir:⁷⁰

Kyme Meclis Kararı ve Philetairos'un Mektubu

Tarih: Yaklaşık MÖ 280-278?

Kaynak: Austin, 2006: 398-399; No. 226

Mektup ve meclis kararı Aeolis Kyme'de 1998 yılında bulunmuştur ve Aeolis dilinde yazılmıştır. Metinlerde Philetairos çeşitli bağışlarda bulunarak Grek kentlerinin desteğini alma politikası güüttüğü anlaşılmaktadır. Kymelilerin silahlara kime karşı ihtiyaç duydukları belirtilmese de dönemin olaylarından bunları Galatlara karşı edinmek istedikleri düşünülebilir (Austin, 2006: 398-399)

Kyme Meclis Kararı

“Kentin ve halkın [güvenliği] için iyi kader ile [halk tarafından karar alınmıştır]. Silah altındaki daha fazla vatandaş ile hem bölge [khora] hem de kentteki mülkler mümkün olduğu kadar çabuk korunsun diye kent silahlara ihtiyaç duyduğu için Philetairos'a gidecek ve onu davet edecek iki elçinin atanmasına (karar verilmesi), daha önceki durumlarda olduğu gibi / o demokrasiye iyi niyet göstermeye ve her durumda birçok büyük hizmetleri sağlamaya devam etmektedir, bu yüzden şimdi kentin ve bölgesinin savunma ve güvenliği için ihtiyaç duyulanları tedarik etmede yardımcı olmak için, 50 tanesi her bir kabileye verilebilsin diye stoklarında olan tunç kalkanlardan (peltai) 600 parça zırhı mevcut harcama olarak vermesini kabul ederek ve gelecek harcamalar için gelir kaynağı olarak geçişteki tahıldan alınan vergi geliri, / daha önce ilan edilen toplamlar bir kez Lysanias'ın prytanisliğinde rahiplere, arkhonlara ve diğer memurlara verildi. Arkhonlar bunların bir hesabını elçilere gönderecekler. Elçiler, Menon'un oğlu Menecrates, Artemon'un oğlu Asclepiodorus ve Tharrias'ın oğlu strategos Zopyrus, Terpheus ayının 16'sında Menander'in oğlu Lysanias'ın prytanisliği zamanında meclise başkanlık etti.”

Philetairos'un Mektubu

“Philetairos, Kyme halkı ve meclisine selam eder. Elçileriniz Menecrates ve Asclepiades huzurumuza geldiler, / meclis kararını verdiler ve mevcut duruma göğüs germek için silahlara olan ihtiyacınızı bizzat açıkladılar ve bizim bunları tedarik etmemiz konusunda halka yardımcı olmamızı rica ettiler; bize silah imal eden atölye şu anda kapalı fakat bizim için 1000 kalkan (peltai) hazır olduğu için ve biz de halka bir iyilik yapmayı dilediğimizden bunlardan 600 kalkanı hediye olarak verdik ve elçiler bunlar hakkında size bilgi verecekler. Selamette olun. Terpheus ayının 26'sı.”

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıda verdiğimiz alıcısı ve göndericisi net olan her iki mektup da Mustafa Arslan'ın da yazdığı üzere, mümkün olduğu kadar İngilizce asıllarına sadık kalınarak yapılmış ve yukarıda belirtildiği üzere bizim tarafımızdan da a olduğu gibi burada verilmiştir. Kyme kazılarında 1998 yılında ele geçmiş bu yazıtlar, Austin tarafından 2006 yılında yayımlanan çalışmada belirtildiği üzere, İÖ 280-278?'e, tarihlendirilmektedir.

⁷⁰ Kurupedion Savaşı'ndan Magnesia Savaşı'na kadar olan yazışmalar içinde değerlendirilen bu mektupların Türkçe çevirileri, Murat Arslan'ın “Anadolu'da Helenistik Dönem'de Resmi Yazışmalar: Kraliyet Mektupları, Kent Kararnameleri, Anlaşmalar” (Arslan, 2019) adlı yapıtından yayımlandığı şekliyle alınmıştır.

Kyme meclis kararından öğrendiğimize göre, kent ihtiyaç duyduğu kalkanlar için Philetairos'a başvurma kararı almış, ona taleplerini iletmek amacıyla da elçiler göndermiştir. Batı Anadolu'da kurulan bağımsız Hellenistik Krallığı'nın kurucusu olan Philetairos da bu meclis kararıyla gelen Kyme elçilerine verdiği cevabi mektubunda, kalkanları üretebilecek atölyelerin kapalı olduğunu bu kalkanları Kyme'ye kendisinin vereceğini yazmıştır. Kyme kenti, bu jeste kentin hamisi olarak gördükleri Philetairos onuruna methiyeler ve altın bir taç ile karşılık vermiştir. Ayrıca Philetairos'un *akrolit* bir heykelini de dikeceklerdir. Söz konusu onurlandırma, gelecek *Dionysia* ve *Antiokheia* festivallerinde *agonothetes* tarafından duyurulacaktır. Hatta Philetairos'a bir *temenos* (Philetaireion) oluşturulmuş, *Soteria* festivali ile birlikte *Philetaireia* festivali de kutlanmıştır. Anlaşılacağı üzere, Philetairos dinden ziyade politik olaylar bağlamında tanrısallaştırılmış, bununla da kalmayıp hatta adına bir şenlik ve kült bile kurulmuştur.

Ekleme gerekir ki, Philetairos'un Kyme kentine sunduğu cömertliği bu kent ile sınırlı kalmamış: Pitane, Aigai ve Kyzikos kentleri de Philetairos'un cömertliğinden paylarına düşeni almışlardır. Örneğin Kyzikos'ta ele geçen yazıtlardan anlaşıldığı üzere, Philetairos, İÖ 280-275 yılları arasında kente her yıl yardım etmiş. İÖ 280 yılında Kyzikos'ta düzenlenen oyunların masraflarına 20 *talanta* vererek ortak olmuş, aynı yıl I. Antiokhos ile Antigonos Gonatas arasındaki savaşta da kentin savunmasını güçlendirmek amacıyla 50 at göndererek katkıda bulunmuştur. Sonraki yıllarda ise Bithynia Kralı Nikomedes ve onun müttefiki olan Kuzey Birliği üyelerinin yardımıyla Anadolu'ya gelen Galatların saldırılarından sıkıntı çeken Kyzikos halkına hem para hem asker yardımı yapmıştır. Ülkesinden gümrüksüz sığır ithal etmelerine izin vermiş hatta Kyzikoslu gençlerin spor yarışlarına ve onlar için verilen ziyafete finansör olmuştur. Kyzikos kenti de Philetairos'un bu iyiliklerine karşılık olarak kentte onun adını taşıyan bir *Philetaireia* festivali düzenleyerek teşekkür etmiştir (CIG 3660; OGIS 748; Austin, 2006, s. 398, Kaya, 2019, s. 166).

Demek ki, daha önce de belirttiğimiz gibi, Attalosların ilk hükümdarı Philetairos, Thrakia Kralı Lysimakhos'tan "gasp ettiği" 9.000 *talantalık* hazineyi hem Pergamon'u imar ederek hem de Kyme örneğinden de anlaşılacağı üzere yakın çevresindeki diğer Hellen kentlerine de bağışlar yaparak Hellen dünyasında onurlu bir yer edinme uğruna harcamıştır. Hellen kentleri de kendi menfaatleri açısından Hellenistik krallıklar ile iyi geçinmenin yollarını aramışlardır.

Bize öyle geliyor ki, Philetairos da çağdaşları gibi içinde yaşadığı Hellenistik Çağ'da kentleri güzelleştirmenin yanı sıra savaş ya da doğal afet gibi durumlarda da yardım ederek hem kendi prestijini artırmış hem de kentlere ekonomik açıdan hizmet ederek artık yalnızca savaş meydanlarında değil bu döneme özgü olarak hayırseverlik ile birlikte onurun da kralı kral yaptığının farkında olmuştur.

Bu cümleden hareketle doğrusunu söylemek gerekirse, bu şekilde hareket eden hükümdarlar içinde en kayda değer olanı da Philetairos örneğinden de anlaşılacağı üzere Attaloslar olmuştur.

Etik Beyan

"Hellenistik Çağ'da Kyme: Pergamon İle İlişkileri" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/ REFERENCES

Antik Kaynaklar:

Appianus. (1912-1913). *Syriake*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*. With an English Translation by H. White. I-IV. Cambridge: Landon, 1912-1913 (The Loeb Classical Library).

Arrianus. (2005). *Anabasis Alexandrou*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Arrian*. With an English Translation by P. A. Brunt, Cambridge – London, 1976-1983 (The Loeb Classical Library); *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, Çevirmen: Furkan Akderin, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

CIG (1825). *Corpus Inscriptionum Graecorum* (ed. A. Boeckhius), Berlin.

Diodoros. *Bibliotheca historica*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodori Bibliotheca historica*, F. Voggel – K. T. Fischer, Leipzig: Teubner, 1888-1906.

Herodotos. (2006). *Historiai*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tarih*, Çeviren: Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hesiodos. (2014). *İşler ve Günler*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *İşler ve Günler – Tanrıların Doğuşu*, Eski Yunancadan Çeviren: Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Ksenophon. (2001). *Anabasis*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*. Çeviren: O. Yarlıgaş, İstanbul: Alfa Yayınları.

Ksenophon. (1999). *Hellenika*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Yunan Tarihi*. Çeviren: Suat Sinanoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

OGIS (1903-1905). *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae I-II* (ed. W. Dittenberger), Leipzig.

Pausanias. (1918-1935). *Periegesis tes Hellados*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pausanian Description of Greece*. With an English Translation by W. H. Jones, I-V. London, New York, (The Loeb Classical Library).

Polyanios. (1887). *Strategemata*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Polyaeni strategematon libri VIII*. Eds. E. Woelfflin and J. Melber, Leipzig: Teubner.

Plutarkhos. *Alexandros*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Büyük İskender: Hayatı ve Savaşları*, İstanbul: Kastaş Yayınları.

Plutarkhos, (1959a). *Demetrios*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English Translation by B. Perrin, I-XI. London, New York, (The Loeb Classical Library).

Plutarkhos, (1959b). *Pyrrhos*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English Translation by B. Perrin, I-XI. London, New York, (The Loeb Classical Library).

Strabon. *Geographika*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Geographica*, Leipzig: Teubner, 1877; *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIII-XIV*. Çeviren: Prof. Dr. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Thukydides. (1969). *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı, Üçüncü Kitap*, Aslından Türkçeye çeviren: Halil Demircioğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Modern Kaynaklar:

Arslan, M. (2019). *Anadolu'da Helenistik Dönem'de Resmi Yazışmalar: Kraliyet Mektupları, Kent Kararnameleri, Anlaşmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Arslan, M. (2022). *Aiolis Kentleri ve Mimari Öğeleri*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Austn, M. (2006). *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest (A Selection of Ancient Sources in Translation)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bettalli, M. (2019). Hellenistik Krallıklar: Ptolemaios, Seleukos ve Attalos Hanedanları. *Antik Yunan*, U. Eco (Ed.), L. Tonguç Basmacı (Çev.), İstanbul: Alfa, ss. 199-207.

Boyana, H. (1989). *Attika-Delos Deniz Birliği ve Ionia Şehir Devletleri İlişkileri*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Boyana, H. (2006). Vergi Listelerine Göre Attika-Delos Birliği ve Ionia İle İlişkiler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21 [1], ss. 19-48.

Boyana, H. (2007). Delos Birliği'nin Anayasası ve Atina Hegemonyası. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22 [2], ss. 11-20.

Doger, E. (2017). *Aliağa Tarihi: İlk Çağdan 21. Yüzyıla*. İzmir: Aliağa Belediyesi.

Ferrucci, S. (2018). Dönüşümler, Hellenistik Çağda Yunanistan: Diadokhoslar. *Antik Yunan*, U. Eco (Ed.), L. Tonguç Basmacı (Çev.), İstanbul: Alfa, ss. 190-199.

Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*. Sevgi Tamgüç (Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Hansen, E. V. (1953). The Attalids of Pergamon. *AJPh*, 74 [2], ss. 210-212.

Hesselmeyer, E. (1885). *Die Ursprünge der Stadt Pergamos in Kleinasien*. Tübingen: Verlag und Druck von Franz Fues.

İplikçioğlu, B. (1997). *Eskibati Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaya, M. A. (2019). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III: Hellenistik Dönem*. İstanbul: Bilge-Kültür Sanat.

Kaya, M. A. (2022). *Ege ve Eski Yunan Tarihi II: Klasik ve Hellenistik Çağlar*. İstanbul: Bilge-Kültür Sanat.

Magie, D. (2001). *Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un Vasiyeti*. N. Başgelen ve Ö. Çapar (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Magie, D. (2003). *Anadolu'da Romalılar 3: Batı Anadolu Kent Devletleri*. N. Başgelen ve Ö. Çapar (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Malay, H. (1992). *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Morkholm, O. (2000). *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskender'in tahta çıkışından Apameia Barışı'na kadar (İ.Ö. 336-188)*. O. Tekin (Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Newell, E. T. (1936). *The Pergamene Mint Under Philetaerus, Numismatic Notes and Monographs*. New York: American Numismatic Society.
- Pekman, A. (1970). *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Radt, W. (2001). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. S. Tammer (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rostovtzeff, M. (1930). Pergamum. *CAH*, 8 [1], ss. 590-918.
- Sarıkaya, S. (2018). *Anadolu'da Persler: Daskyleion Satraplığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşpınar, P. (2019). Kyme Antik Kenti. *Aliağa ve Çevresindeki Antik Kentler*. M. Çekilmez (Ed.), İzmir: Aliağa Belediyesi, ss. 17-42.
- Tekin, O. (2016). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üreten, H. (2004). Kyzikoslu Bir Kadın Euergetes: Kraliçe Apollonis. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 [36], ss. 251-261.
- Üreten, H. (2007). Mamurt Kale'de Meter Aspodene Kültü. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46 [1], ss. 211-222.
- Üreten, H. (2011). Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı. *Uluslararası Bergama Sempozyumu (7-9 Nisan 2011) Bildiriler*. I. Cilt, Yrd. Doç. Dr. E. Önen, Prof. Dr. M. Mutluer, N. Çetin (Ed.), İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları, ss. 95-106.